

UNIVERZITA KARLOVA
KATOLICKÁ TEOLOGICKÁ FAKULTA
Katedra biblických věd a starých jazyků

Monika Radovanská

Katalogy peristází v Pavlových listech

Teze disertační práce

Školitelka: Doc. PhDr. Mireia Ryšková, Th. D.

Praha 2024

Prohlášení

1. Prohlašuji, že jsem předkládané teze zpracovala samostatně.
2. Prohlašuji, že práce nebyla využita k získání jiného titulu.

V Praze dne 21.5.2024

Monika Radovanská

Obsah

I. Úvod	7
II. Katalogy peristází – historie bádání.....	9
III. Katalogy peristází v Pavlových listech.....	15
Církevní obce v Korintu, Římě a Filipech – historické kontexty, korespondence ...	15
III.1 Korint	15
1. list do Korintu	22
2. list do Korintu	24
III.2 Řím	40
List Římanům	41
III.3 Filipy	43
IV. Starozákonní pohled na utrpení	47
IV.1 Utrpení jako trest za hřích	48
IV.2 Jób, jeho přátelé a tradiční chápání utrpení	50
IV.3 Pozoruhodný příběh proroka Jeremiáše	52
IV.4 Utrpení božího služebníka.....	54
V. Shrnutí.....	63
VI. Závěr	65
VII. Literatura	66
VII.1 Edice biblického textu a biblické překlady	66
VII.2 Komentáře.....	67
VII.3 Ostatní literatura.....	68
VII.4 Webové zdroje:	74

I. Úvod

V dochovaném díle apoštola Pavla lze identifikovat literární prvek, který dnes nazýváme *katalogem peristází*. Tyto katalogy se v dobové literatuře vyskytovaly jak v židovských, tak i v řeckých textech. Motivací pro zpracování tohoto tématu mi byly momenty při psaní práce diplomové, kdy jsem na toto téma narazila a nedopátrala jsem se důkladnějšího zpracování na domácí půdě. Vzhledem k tématu diplomové práce a náročné situaci, ve které byla psána,¹ jsem neměla možnost více tuto problematiku otevřít, proto jsem se rozhodla téma katalogů peristází zpracovat do projektu disertační práce, poněvadž se domnívám, že je to téma vysoce zajímavé a také důležité pro plné pochopení Pavlovy teologie kříže.

První kapitola předložených tezí pojednává o stavu bádání. Mapuje jednotlivé proudy promýšlení těchto literárních prvků a seznamuje s jejich zastánci. Text pokračuje soupisem kontextů historických a společenských, které jsou jedním z neopominutelných faktorů, který Pavla při komunikaci s jednotlivými církevními obcemi ovlivňoval. Apoštol směřoval svá slova církevním obcím, které byly součástí určité reality. Křesťané žili a sdíleli se s lidmi různých kořenů, rozmanitého smýšlení, ve městech s mnohdy velmi bohatou historií. Je tedy důležité si uvědomit historický vývoj daného města a složení jejího obyvatelstva se všemi specifiky, která daná oblast přináší.

Po stručném přiblížení historicko-společenské problematiky již následují odstavce pojednávající o Pavlově korespondenci obsahující katalogy peristází. Píše se zde o obecných náležitostech, jakými jsou datum, místo sepsání a obsah listů, jejich členění;

¹ Diplomová práce byla psána v době pandemie COVID-19.

o jednotnosti či nejednotnosti, případně o dalších zvláštnostech. Po každém představení listu následuje představení daného katalogu peristází s jeho – prozatím jen stručnou – základní charakteristikou. Vzhledem k tomu, že část problematiky jsem již zpracovala v práci diplomové, texty jsem pro úplnost přiložila k těmto tezím a nad rámec požadovaného počtu stran tezí disertační práce.² Jedná se zejména o rozbor příslušných pasáží obsahujících katalogy peristází ve Druhém listu do Korintu a o některé odstavce týkající se korintské obce.

Poněvadž apoštol Pavel byl původem Žid (a jeho texty často odkazují do Starého zákona) věnuje se čtvrtá kapitola předložených tezí starozákonnímu pohledu na bolest a utrpení. Poté následuje kapitola shrnující obsah tezí a závěr upřesňující další záměry v postupu k dokončení disertační práce.

² RADOVANSKÁ, M. *Velká Pavlova apologie*, diplomová práce byla obhájena v roce 2021, uložena v depositáři: <https://dspace.cuni.cz/handle/20.500.11956/128004>.

II. Katalogy peristází – historie bádání

V literárním projevu termín *peristasis* znamená popis okolností. Jedná se o literární formu, ve které řečník živě popisuje výčet okolností, které směřují ke konkrétní události. Výčet se může týkat osob (rodičovství, dětství, národ, věk, osobnost, vzdělání, zvyk, stav mysli atp.) nebo „věcí“ (čas, místo, příležitost, nástroj aj.).³ Katalogy *peristází* jsou součástí standardního repertoáru diatribe. Najdeme je i u Epiktéta, Seneky a mnohých dalších autorů. Stoický filosof Epiktétos *peristáze* chápe jako obtížné, nepříjemné „okolnosti“ každodenního života. Těmito okolnostmi může být urážka, chudoba, vyhnanství, dokonce i smrt.⁴

S katalogy *peristází* se na několika místech můžeme setkat i v Pavlových listech. Jejich použití však není rovnoměrné. Nejzhuštěněji se vyskytují ve Druhém listu do Korintu. Dále je pak najdeme v Prvním listu do Korintu, v Listu Římanův a v Listu do Filip. Dle data sepsání Pavlových listů katalogy *peristází* můžeme nalézt v 1 Kor 4,8-16 (4,9-13); 2 Kor 11,23-29 (11,23-29); 2 Kor 12,10 (12,10); 2 Kor 4,7-12 (4,8-9); 2 Kor 6,4-10 (6,4-5); Flp 4,10-20 (4,12) a v Řím 8,31-39 (8,35).⁵ V historii výzkumu nepanuje shoda u katalogů Flp 4,11-13 a 2 Kor b11,23ff.

³ AUNE, D. A. *The New Testament and Early Christian Literature in Greco-Roman Context*, Boston: Brill Leiden, 2006, str. 81

⁴ EBNER, M. *Leidenslisten und Apostelbrief. Untersuchungen zu Form, Motivik und Funktion der Peristasenkataloge bei Paulus*, Würzburg: Echter Verlag, 1991, str. 1.

⁵ EBNER, M. *Leidenslisten und Apostelbrief. Untersuchungen zu Form, Motivik und Funktion der Peristasenkataloge bei Paulus*, Würzburg: Echter Verlag, 1991, str. 15-19.

Přístup k těmto literárním útvarům není jednotný a názory na původ a smysl katalogů se lety proměňoval. Je tak možné se setkat s několika liniemi promýšlení. Jedna z nich vychází z ovlivnění řecko-římskou kulturou (R. K. Bultmann, H. D. Betz, J. T. Fitzgerald a další), jiná vidí podklad pro soupisy utrpení ve starozákonních paralelismech a ve staré židovské literatuře, zejména apokalyptice (W. Schrage, K. T. Kleinknecht, J. S. Pobee a další). Tyto dva přístupy, které počítají vždy pouze s jediným východiskem, bychom tak mohli výstižně opsat slovy „buď a nebo“.⁶ Další přístup už přepokládá jak vliv antického světa a jeho kultury, tak židovství. Bere tedy v potaz oba aspekty Pavlova života (R. Hodgson, N. Willert a další).

Jako první upozornil na katalogy utrpení Rudolf Karl Bultmann ve studii *Der Stil der paulinischen Predigt und die Kynisch-Stoische Diatribe*.⁷ „Katalogy peristází“ zavedl jako pojem a pokusil se tyto „soupisy“ základně interpretovat. Jejich podtext spatřoval v řecko-římské kultuře, filosofii a literatuře a Pavlovu metodu, skládající se z paralelismů a antitezí, spojoval s kynicko-stoickou diatribe.⁸ Pro Bultmanna jsou tyto katalogy textovými pasážemi, ve kterých autor vypisuje nejrůznější utrpení způsobená osudem a následně se „chlubí“, že jim je schopen odolat. Stejně jako řecký filosof, Pavel představuje posluchačům strasti a protivenství, kterým je vystaven, aby poté

⁶ WILLERT, N. *The Catalogues of Hardships in the Pauline Correspondence: Background and Function*, In *The New Testament and Hellenistic Judaism* (ed. Peder Borgen and Søren Giversen; Aarhus: Aarhus University, 1995), 217-243; str. 218-219.

⁷ BULTMANN, R. K. *Der Stil der paulinischen Predigt und die Kynisch-Stoische Diatribe*, Göttingen : Vandenhoeck & Ruprecht, 1910.

⁸ BULTMANN, R. K. *Der Stil der paulinischen Predigt und die kynisch-stoische Diatribe*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1910, výrazně na str. 17-19.

ukázal, že je schopen se nad nimi povznést, překonat je.⁹ Za katalog peristází par excellence v rámci Corpus Paulinum považoval Bultmann katalog v Řím 8,35.

Díky Bultmannovi se staly katalogy peristází literárním fenoménem podobně jako katalogy ctností a neřestí. Na jeho práci navázal německý evangelický teolog Hans Windish. Ten upozorňuje na relevantní texty u Cicera, Ovidia či Plutarcha, poukazuje již ale také na podobnosti textů s Filónem z Alexandrie a s židovskou apokalyptickou literaturou.¹⁰ Trendem pokračujícího výzkumu však nadále zůstalo porozumění Pavlovým textům na pozadí řecko-římského materiálu.

Dalším teologem výrazně se zabývajícím katalogy utrpení byl Dieter Georgi. Tento německo-americký teolog se ve svém výzkumu zaměřoval především na funkci katalogů peristází. Jeho cílem bylo zdůraznit božskou moc přítomnou ve slabosti a utrpení oproti mocným skutkům, ve kterých spatřovali moc Pavlovi odpůrci.¹¹ Hans Dietrich Betz katalogům rozumí taktéž na pozadí kynicko-stoické diatribe.¹² Poukazuje na fakt, že v helénistické literatuře je spojení mezi katalogy peristází a sebechválou časté. Dle jeho názoru je tento fakt velmi důležitý pro pochopení Pavlovy sebe prezentace. V této linii bádání pokračuje profesor Nového zákona a raného křesťanství John T. Fitzgerald. Jeho monografie *Craks in an Earthen Vessel* je jedinou, která se zabývá výhradně katalogy peristází, zpracovává je však na velmi úzkém

⁹ EBNER, M. *Leidenslisten und Apostelbrief. Untersuchungen zu Form, Motivik und Funktion der Peristasenkataloge bei Paulus*, Würzburg: Echter Verlag, 1991, str. 2-7.

¹⁰ WINDISCH, W. *Der zweite Korintherbrief*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1924.

¹¹ GEORGI, D. *Die Gegner des Paulus im 2. Korintherbrief. Studien zur religiösen Propaganda der Spätantike*, Neukirchen-Vluyn: Neukirchener Verlag, 1964.

¹² BETZ, H. D. *Der Apostel Paulus und die sokratische Tradition*, Tübingen: Mohr (Siebeck), 1972, zejména str. 97-100.

základě. Fitzgerald zde porovnává Pavla s kynicko-stoickým mudrcem¹³ Končí tak svým způsobem v bodě, kde začal Bultmann.

Druhý způsob chápání katalogů na pozadí starozákonní a starověké židovské literatury reprezentují zejména W. Schrage, K. T. Kleinknecht a J. S. Pobee.¹⁴ Wolfgang Schrage v eseji *Leid, Kreuz und Eschaton* počítá při svém průzkumu katalogů s pozdně židovskými texty apokalyptické literatury a poukazuje na četné paralely. Tvrdí, že dřívější odkaz na stoické myšlení není dostatečný a apokalyptické myšlení je z jeho pohledu pro porozumění Pavlovým textům nezbytné. V podrobné teologické části klade velký důraz na vážný rozdíl mezi Pavlem a stoiky, zejména s ohledem na vnitřní starost peristázi a zdroj síly, s níž jsou překonány. Mezitím, co u Pavla šlo o to být skutečně neovlivněn utrpením (resp. překonává jej v dynamice Kristovy události), stoikové cílili na vnitřní nedotčenost.¹⁵ Pavel vnímá utrpení ve spojení se svou apoštolskou službou, což je patrné zejména ve druhém listě do Korintu. Křesťané jsou do utrpení a oslavení Krista zahrnuti.¹⁶ Jakkoli jsou Schrageho závěry přínosné, zůstávají příliš obecné a neberou v potaz odlišnosti jednotlivých katalogů.

Podobně se ke katalogům peristázi staví Karl Theodor Kleinknecht. Tento německý teolog vysvětluje utrpení Pavla na základě starozákonního tématu *passio iusti*. Struktura Pavlových katalogů má kořeny zejména v pašijové tradici. Na základě *passio*

¹³ FITZGERALD, J. T. *Craks in an Earthen Vessel. An Examination of the Catalogues of Hardships in the Conrinthian Correspondence*, Atlanta, Georgia: Scholars Press, 1988.

¹⁴ WILLERT, N. *The Catalogues of Hardships in the Pauline Correspondence: Background and Function*, str. 219-222.

¹⁵ EBNER, M. *Leidenslisten und Apostelbrief. Untersuchungen zu Form, Motivik und Funktion der Peristasenkataloge bei Paulus*, Würzburg: Echter Verlag, 1991, str. 4-5.

¹⁶ SCHRAGE, W. *Leid, Kreuz und Eschaton. Die Peristasenkataloge als Merkmale paulinischer theologia crucis und Eschatologie*, 1974.

iusti byl Ježíš považován za Božího zástupce, který se setkává s odporem Božích nepřátel, je zabit, a poté Bohem zachráněn. Byl ponížen a vyvýšen, jak to známe z předpavlovského hymnu v listě Filipánům 2,6-11. Podle Kleinknechta je Pavel celé této tradici věrný, ale integruje ji do svého sebeepochopení, jehož východiskem je christologie. Pavel netrpí proto, že je apoštol, nýbrž v první řadě proto, že je křesťan. Jeho utrpení není v zásadě odlišné od utrpení jiných křesťanů, pouze má zvláštní intenzitu a míru (je specifické, originální). Ve druhém listu do Korintu 10-13 se může zdát, že existuje spojení mezi potížemi zde vypsány a apoštolskou službou. Zde je však třeba brát v potaz situaci, do které byl dopis psán. Kleinknecht tak poukázal na další rozměr v chápání katalogů, nicméně až příliš zdůrazňuje pouze toto jedno téma, a tím zůstává u jednostranného chápání. Podobně je tomu u Johna Samuela Pobeeho, jemuž se stala východiskem pro chápání bolesti a utrpení v Pavlových listech židovská mučednická literatura z období makabejských válek,¹⁷ čímž vylučuje další proudy tradice – židovské i řecko-římské.

Pomyslnou dělicí zdí mezi oběma pohledy je Robert Hodgson. Ve své esejí *Paul the Apostle and First Century Tribulation Lists*¹⁸ poukazuje na katalogy u Josepha Flavia, gnostické texty z Nag Hammádí, některé seznamy z Mišny a další texty v Plutarchovi a Arrianovi. Hodgson apeluje na to, že je třeba brát v úvahu rozdíly mezi jednotlivými katalogy. Seznamy rozlišuje mezi jednoduché a protichůdné (antitetické).¹⁹ Na R. Hodgsona navázal K. Berger, který uvádí jako další srovnávací materiál textové

¹⁷ POBEE, J. S. *Persecution and Martyrdom in the Theology of Paul*, JSNT Suppl. Ser. 6, Sheffield: JSOT Press, 1985.

¹⁸ HODGSON, R. *Paul the Apostle and First Century Tribulation Lists* in: *Zeitschrift für die neutestamentliche Wissenschaft* 74 (1983).

¹⁹ HODGSON, R. *Paul the Apostle and First Century Tribulation Lists*, in: *ZNW* 74 (1983), str. 69-80; 60.

příklady z helénistické epistorální literatury.²⁰ Berger počítá s tím, že Pavel byl jako Žid současně i občanem Římské říše, a že tudíž nemohl zůstat nedotčen vzdělaností a duchem své doby, ovládal styl diatribe stejně dobře jako midraš a v rámci katalogů dokázal využívat jak židovských, tak i stoických způsobů vyjadřování myšlenek s plným vědomím jejich dopadů na adresáty.²¹

²⁰ BERGER, K. *Hellenistische Gattungen im Neuen Testament*, in: ANRW II/25,2 (1984), 1357.

²¹ EBNER, M. *Leidenslisten und Apostelbrief. Untersuchungen zu Form, Motivik und Funktion der Peristasenkataloge bei Paulus*, Würzburg: Echter Verlag, 1991, str. 14-15.

III. Katalogy peristází v Pavlových listech

Církevní obce v Korintu, Římě a Filipech – historické kontexty, korespondence

Po seznámení s historií promýšlení katalogů peristází je třeba si položit otázku komu a do jakých podmínek apoštol Pavel směřoval své listy, o čem jednotlivé dopisy pojednávají a v jaké pozici se zde katalogy peristází nacházejí. Následující kapitoly se tedy budou věnovat jednotlivým církevním obcím a korespondenci, kterou s nimi apoštol vedl. Následně bude pojednáno o umístění katalogů v listech v kontextech dané perikopy.

Mimo historické a společenské podmínky jednotlivých církevních obcí je třeba si také uvědomit Pavlovo myšlenkové ukotvení. Je tedy zapotřebí věnovat se osobnosti apoštola Pavla jako takové - jeho možnému vzdělání, změnám, které se v jeho životě udály a potenciálním myšlenkovým možnostem, jimiž mohl být ovlivněn a na jejichž základě mohl při psaní svých dopisů jednotlivým obcím stavět.

III.1 Korint

Ze sedmi katalogů peristází nacházejících se v Pavlových listech se většina nachází v korespondenci s korintskou církevní obcí. Jeden katalog lze najít v Prvním listu do Korintu, čtyři pak v Druhém listu do Korintu. Další odstavce se tedy budou zevrubněji věnovat právě této obci. Po stručném vhledu do dějin města Korintu následuje seznámení s místní církevní obcí a Pavlovým vztahem k ní. V dalších odstavcích je pojednáno o korespondenci, kterou Pavel s Korintem vedl. Poté následuje stručné seznámení s místy obsahujícími zmíněné katalogy.

Starověký městský stát Korint vynikal nesmírným bohatstvím, které plynulo z jeho jedinečné zeměpisné polohy. Město bylo vojenskou základnou Makedoňanů. Stalo se sídlem Achajského spolku, zastávalo protiřímskou politiku. Když město dobyl konzul Lucius Mummius v roce 146 př. Kr., nechal popravit všechny muže a zbylé obyvatele poslal do otroctví. Město pak zcela zničil.

Nově nechal Korint vystavět Gaius Julius Caesar roku 44 př. Kr. jako římskou kolonii s názvem Colonia Laus Iulia Corinthiensis. Novými osadníky se stali římstí propuštěnci a Korint se stal sídlem správy provincie Achaia. Korint se poté opět vyvinul v rušné a mnohotvárné město, ve kterém sídlili Římané, Řekové, Židé i Orientálci. Mísilo se zde mnoho náboženských a filosofických idejí, které spolu soutěžily. Pavel zde při své druhé misijní cestě, kdy se zde zastavil na půldruhého roku, založil početnou církevní obec. Podle Sk 18,12-17 byl Pavel ke konci svého působení v Korintu Židy obžalován u prokonsula Gallia, ten však jejich žalobu zamítl. Tato pasáž nám umožňuje datovat založení obce do let 50/51. K bohoslužbám se křesťané mohli scházet ještě v soukromých domech a to u křesťanů z horní vrstvy obyvatelstva. Velká část obce však patřila k nízké vrstvě.²² Střední vrstva tehdy prakticky neexistovala. Obec se skládala převážně z křesťanů z pohanství, menšinu tvořili křesťané ze židovství. Příslušnost k rozdílným sociálním vrstvám musela vést k napětí a konfliktům v církevní obci. Došlo zde k velkým sporům a vytvářením skupin. Slavení večeře Páně a ostatních bohoslužebných shromáždění se dělo chaoticky, bez lásky. Členové obce se navzájem posílali k soudu. Někteří z nich se nedokázali oddělit od pohanské minulosti. Je třeba dávat pozor, abychom z několika informací nevytvořili negativní

²² Srov. 1 Kor 1,26-29.

obraz obce v Korintu. Obec se rozvíjela dobře a byla velmi živá. Utvářeli se zde různá uskupení a teologické směry. Je tedy jasné, že důsledkem byla diferenciací skupin. Pluralita uvnitř obce není špatná, naopak je potřebná. Problémem nebyla různost problémů, ale chování členů obce k sobě navzájem. Mezi Korintem a Efezem panoval čilý lodní styk. Proto také mohly čile kolovat informace mezi Pavlem a církevní obcí v Korintu.²³

VZTAHY PAVLA S KORINTEM v letech 52-56 n. l. podle O'Connora²⁴

Léto roku 52	a) Pavel přichází z Antiochie a prochází Galácií (1 Kor 16,1; Sk 18,23)
	b) Apoštol jde z Efezu do Korintu (1 Kor 3,6; Sk 18,24-19,1)
Září roku 52	Pavel přijíždí do Efezu (1 Kor 16,8), kde zůstává po dobu dvou let a tří měsíců (Sk 19,8-10)
Léto roku 53	a) Pavel píše varovný dopis (nyní ztracený), do Korintu (1 Kor 5,9), pravděpodobně v důsledku informací, které po návratu do Efezu získal (1 Kor 16,12)
	b) Pavel je držen ve vězení kvůli výslechu (Fil 1,13; 1 Kol 4,10; Tim 10,23)
Duben roku 54	a) Chloe, efezská obchodnice, posílá některé ze svých zaměstnanců do Korintu. Po návratu vypovídají o skandálním chování korintské církve (1 Kor 1,11)
	b) Židé, kteří pronásledovali křesťany v Galácií, prochází na cestě do Korintu Makedonií
Květen roku 54	a) Pavel posílá do Korintu Timoteje, aby zkontroloval zprávu od Chloe (1 Kor 4,17; 16,10-11)
	b) V Timoteově nepřítomnosti přijíždí z Korintu do Efezu delegace (1 Kor 16,17) s dopisem od místní církve (1 Kor 7,1)
	c) Pavel píše 1. list do Korintu a plánuje zůstat v Efezu (1 Kor 16,8) až do Letnic (2. června 54). Poté se chtěl vydat do Makedonie a Korintu (1 Kor 16,5-6)
Červen roku 54	Timotej se vrací do Efezu a informuje Pavla o příchodu židů do Korintu

²³ ORTKEMPER, F. J. *První list Korintánům*, Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 1999, str. 9-13.

²⁴ O'CONNOR, J. M. *St. Paul's Corinth*, Minnesota: The Liturgical Press, 2002, str. 173.

Léto roku 54	a) Pavel neplánovaně podruhé navštívil Korint (2 Kor 13,2). Je zde urážen vůdcem Židů a komunita jej nebrání (2 Kor 2,1-11; 7,6-16)
	b) Pavel se přes Makedonii vrátil do Efezu (2 Kor 1,23-2, 1)
	c) Pavel posílá Tita do Korintu s dnes ztraceným dopisem (2 Kor 2,4; 7,8), kde si stěžuje na způsob, jak s ním bylo zacházeno
	d) Pavel trpí v Asii (2 Kor 1,8; srov. Sk 19,23-41)
Září – říjen roku 54	a) Pavel je nucen opustit Efez. Začíná novou misi v Troadě (2 Kor 2,12)
	b) Pavel se zoufale snaží od Tita zjistit, jak korintská obec reagovala na jeho „přísný dopis“. Odplouvá do Makedonie (2 Kor 2,2; 13,7, 5, Sk 20,1) dříve , než se námořní doprava přes zimu zastaví
	c) Pavel a Titus tráví zimu v Makedonii ve Filipech, nebo v Tesalonice
	d) S pomocí Timoteje Pavel píše 2 Kor 1-9
Duben roku 55	Titus přináší do Korintu 2 Kor 1-9
Léto roku 55	a) Pavel jde na západ po Via Egnatia, aby poprvé evangelizoval Illyricum (Řím 15,19)
	b) Pavel dostává špatné zprávy o situaci v Korintu a v odpověď píše 2 Kor 10-13
	c) Před začátkem zimy Pavel cestuje na jih do Korintu. Priscillu a Akvila posílá do Říma (Řím 16,3)
Zima, přelom roku 55-56	a) Pavlova potřetí navštívil Korint (2 Kor 13,1-2) a strávil zde tři měsíce (Sk 20,2) .
	b) V Korintu Pavel píše kapitoly 1-15 listu Římanům, ve kterých plánuje návštěvu Jeruzaléma (Řím 15,25) a poté cestu přes Řím do Španělska (15,24)
Duben-květen roku 56	a) Pavel dostává zprávu od Priscilly a Akvily o situaci v Římě
	b) Po přidání osobních pozdravů do poslední kapitoly, Pavel posílá římské obci kapitoly 1-16 listu do Říma
	c) Pavel naposledy opouští Korint a loučí se (Řím 15,31). Pokračuje kolem Egejského moře do Jeruzaléma (Sk 20,3-21,15)

Jak byla korespondence mezi Pavlem a Korintem obsáhlá nevíme. O počtu a pořadí listů nepanuje shoda. Pavel přišel do Korintu se svými pomocníky Silasem a Timotejem pravděpodobně na podzim v roce 50 a pobýval nejprve u Akvily Priscilly, později Titia Justa. V listech do Korintu Pavel poukazuje na nejrůznější problémy. Pro Korintány bylo velmi obtížné opustit to, co měli zažité a pochopit, že život ve společenství s Kristem vypadá odlišně. Z prvního listu do Korintu můžeme vyčíst, že si ve městě zřejmě tvořily skupiny pod vedením různých patronů.²⁵ Dále se čteme, že v případě sporu nejsou členové obce schopni se domluvit jako bratři a předávají své spory soudu.²⁶ V 1 Kor 11,17-34 pak Pavel řeší náležitosti společenství večeře Páně a snaží se Korintánům vysvětlit, že se jedná o setkání bratrů a sester v Kristu a veškeré majetkové rozdíly tak musí jít stranou.²⁷ V dalším listu do Korintu apoštol napomíná místní křesťany, aby se vzdali pohanství,²⁸ upomíná je, aby se očistili od každé poskvrny těla i ducha.²⁹ Z listu se dozvídáme, že místní obec strpí, když jim někdo káže „jiného Ježíše“, nabízí jim „jiného ducha“, hlásá „jiné evangelium“.³⁰ Během Pavlovy činnosti se objevovali i další apoštolové a on tak často musel obhajovat vlastní misijní činnost a způsob i obsah svého učení. Někteří kazatelé jej mohli předčít v rétorické zběhlosti, vzhledu, ve zvycích i návycích. Nebylo zvykem se nechat obcí živit, ale Pavel - jak sám poznamenal ve svých listech - nechtěl být nikomu na obtíž a prací si naopak vydělával. Také nechtěl vyprávět o svých zázračných skutcích, ale

²⁵ srov. 1 Kor 5,1.

²⁶ srov. 1 Kor 6,1.

²⁷ Srov. RYŠKOVÁ, M. *Pavel z Tarsu a jeho svět*, Praha: Karolinum, 2014, str. 221-222.

²⁸ Srov. 2 Kor 6,11-17.

²⁹ Srov. 2 Kor 7,1.

³⁰ Srov. 2 Kor 11,4.

zdůrazňuje, že se chce chlubit především svými slabostmi. Místo svých schopností stavěl na odiv svůj podíl na utrpení Kristově.³¹

V obci docházelo k problémům, které Pavel ve svých listech reflektuje. Zřejmě se zde vytvářely skupiny pod vedením různým “patronů”. Pavel se nad tímto problémem pozastavuje v Prvním listu do Korintu ve dvanáctém verši první kapitoly: “Myslím na to, že se mezi vámi říká: Já se hlásím k Pavlovi, já zase k Apollovi, já k Petrovi, já ke Kristu.” Mezi nešvary korintské obce patřilo i smilstvo, které je odsouzeno v páté kapitole 1 Kor: “Dokonce se proslýchá, že je mezi vámi případ smilstva, a to takový, jaký se nevyskytuje ani mezi pohany, že totiž kdosi žije s ženou svého otce.” (v. 1). Dále, v šesté kapitole 1 Kor, Pavel řeší sounáležitost členů obce. Nelíbí se mu, že v případě sporu nejsou schopni se v obci domluvit jako bratři, ale mají potřebu věci předávat soudu: “Jak to, že se někdo z vás opovažuje, má-li spor s druhým, jít k pohanským soudcům, místo k bratřím?” (v. 1). Dále, v jedenácté kapitole, řeší Pavel společenství večeře Páně a jeho náležitosti (11,17-34). Snaží se Korintňanům vysvětlit, že se nejedná o běžnou společenskou setkání, ale o setkání bratrů a sester v Kristu, kdy jdou všechny majetkové rozdíly stranou.³²

Ve Druhém listu do Korintu jsou Korintňané napomínáni, aby se vzdali pohanství (6,11-17) a očistili se od každé poskvrny těla i ducha (7,1). Pavla také trápilo, že místní obec strpí, když jim někdo káže “jiného Ježíše”, nabízí jim “jiného ducha”, hlásá “jiné evangelium” (11,4). Pavel by byl rád, kdyby pro něj a jeho spolupracovníky otevřeli svá srdce (7,2-3), napravili své chyby a vrátili se zpět ke Kristu takovému, jakého přijali při křtu. I když k nim někdy promlouvá velmi důrazně, jedná tak nikoli ze zlosti, ale z

³¹ DE GASPERIS, F. R. *Pavel z Tarsu. Ježíšovo evangelium*, Olomouc: Refugium Velehrad Roma s.r.o., 2009, str. 98-102.

³² RYŠKOVÁ, M. *Pavel z Tarsu a jeho svět*, str. 221-222.

lásky k této obci a jejím členům. Jeho pravým důvodem tedy není zloba, nýbrž láska: “Máte v mém srdci takové místo, že jsme spolu spjati ve smrti i v životě” (7,3b).

Pavel musel často obhajovat vlastní misii a své učení. Vedle něj se objevovali další apoštolové, kteří Pavla mohli jednoduše v některých aspektech kazatelské činnosti předčit. Ať už v rétorické zběhlosti, vzhledu, nebo ve zvycích a návycích, které mohly být pro místní obec stravitelnější, jak tomu bylo například se zvykem nechat se obcí živit, což Pavel nechtěl připustit a trval na tom, že si na sebe bude nadále vydělávat vlastní prací. Mohl tím mnohé podráždit. Rovněž nehodlal vyprávět o svých zázračných skutcích, ale, zcela proti očekávání, se chlubil všemi slabostmi, které ho potkaly. Místo svých schopností vyzdvihoval svůj podíl na utrpení Kristově.³³

V Korintu byli Pavlovými oponenty zřejmě samotní příslušníci obce, kteří přijaté evangelium a život z něj začali přetvářet do podoby, která by korespondovala se zažitými stereotypy. Příslušníci Korintské obce si také mohli začít vybírat z obsahů kázání jednotlivých misionářů, se kterými se setkali, to, co jim konvenovalo. Mohli to být judaističtí kazatelé,³⁴ kazatelé s předgnostickými myšlenkami, kteří se odvolávali na mimořádná vidění a zjevení a na znamení moci,³⁵ nebo helénističtí křesťané ze židovství, kteří jako kazatelé putovali po Malé Asii a Řecku a měli velké řečnické nadání.³⁶ V listech však nejsou žádné přímé údaje, které by dovolily přesněji protivníky klasifikovat.

³³ DE GASPERIS, F. R. *Pavel z Tarsu. Ježíšovo evangelium*, str. 98-102.

³⁴ Srov. 2 Kor 11,22.

³⁵ Srov. 2 Kor 12,1.12.

³⁶ Srov. KREMER, J. *Druhý list Korintánům*, Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2000, str. 15-16.

1. list do Korintu

První list do Korintu byl sepsán v Efezu, kde se Pavel zdržoval během své třetí misijní cesty, mezi lety 52-55.³⁷ Je – po listu Římanům – druhým nejdelším a svou strukturou poněkud komplikovaný, což vedlo i k názorům, že se skládá ze dvou či tří listů. Směřován byl komunitě v Korintu sestávající z židokřesťanů i pohanokřesťanů.

Rozdělení podle obsahu:

Úvodní formule; Pavel Korintňanům připomíná jejich duchovní dary	1,1-9
Výzva jednotě, charakteristika apoštolské služby	1,10-4,21
Problémy chování; reakce na dotazy	5,1-11,34
Problémy s charismaty a odpověď lásky	12,1-14,40
Vzkříšení Kristovo a vzkříšení křesťanů	15,1-58
Sbírka, misijní plány, doporučení	16,1-18
Pozdravy	16,19-24

1 Kor 4,9-13

Katalog peristází se zde nachází v části listu, jež pojednává o apoštolské službě, ve čtvrté kapitole, verše 9-13:

„Skoro se mi zdá, že nás apoštoly Bůh určil na poslední místo, jako vydané na smrt; stali jsme se podívanou světu, andělům i lidem. My jsme blázni pro Krista, vy ovšem jste v Kristu rozumní; my jsme slabí, vy silní; vy slavní, my beze cti. Až do této chvíle trpíme hladem a žízní a nemáme co na sebe, jsme bití, jsme bez domova, s námahou pracujeme svými rukama. Jsme-li tupeni, žehnáme, pronásledováni, neklesáme, když

³⁷ Srov. RYŠKOVÁ, M. *Pavel z Tarsu a jeho svět*, str. 321.

nám zlořečí, odpovídáme laskavě. Až dosud jsme vydědění světa, na které se všechno svaluje.“

Katalog v tomto listě sestává nejprve z řady protichůdných výroků:

Teze	Antiteze
My jsme blázni pro Krista	vy ovšem jste v Kristu rozumní
my jsme slabí	vy silní
vy slavní	my beze cti

po nichž následuje prostý výčet nesnází:

Výčet	
trpíme hladem a žízní	nemáme co na sebe
jsme bití	jsme bez domova
s námahou pracujeme svýma rukama	

a katalog končí opět protichůdnými výroky:

Teze	Antiteze
jsme-li tupeni	žehnáme
Pronásledování	neklesáme
když nám zlořečí	odpovídáme laskavě

Jedná se tedy o katalog smíšený.

2. list do Korintu

Druhý list do Korintu bývá nazýván nejosobnějším dopisem. Pavel zde mluví otevřeně o své lásce ke Korint'ánům. Jeho srdce je pro ně otevřené, jeho náklonnost není nijak omezena.³⁸ Celý dopis je charakterizován emocionálním a prosebným tónem Pavla, který si, jak se zdá, není příliš jistý reakcí Korint'ánů. Obsahově se list zabývá problémy komunity. Pavel se snaží zdůvodnit změnu svých plánů, a přestože byl jeho příchod do Korintu odložen, chce zůstat důvěryhodnou osobou (1,15-24). Poukazuje na incident, který zde prožil. Pachatel byl potrestán a Pavel se za něj nyní přimlouvá. Prosí, aby viníkové bylo odpuštěno (2,5-11). Dalším tématem je sbírka pro chudé v kapitole 8 a 9. Největším tématem je ovšem obhajoba Pavlova apoštolství, která začíná již v kapitolách 2,14-7,4 a jehož vrcholem jsou kapitoly 10-13. Pavel zde rázně čelí útokům svých protivníků, prosí Korint'any, aby nenaslouchali vetřelcům a falešným apoštolům, a aby činili pokání a smířili se tak s Bohem i s Pavlem. Vše činí z lásky k této obci, o kterou se snaží pečovat jako dobrý otec.

Existují důvody, které jsou předloženy jako argument proti jednotě 2 Kor. Jedním z hlavních problémů je odlišnost kapitol 10-13, které nejenže tematicky nenavazují na předchozí text, ale také se zde razantně mění tón, kterým Pavel píše, v ostřejší. Tato změna bývá omlouvána tím, že Pavel psal dopis delší dobu, s přestávkami, a proto se také mohly měnit jeho myšlenky. Další nesnáze působí tematické přerušení v 6,14-7,1, které působí až rušivě. Dodal sem tento úsek Pavel sám? Nebo byl dílem někoho jiného? Problémem je také kapitola osmá a devátá. V osmé kapitole je obsah adresován Korint'ánům, ale v kapitole deváté obcím v Acháji.

³⁸ Srov. 6,11-12a.

Nejčastěji se objevuje myšlenka dvou listů,³⁹ a to jednoho, složeného z kapitoly 1-9, a druhého, složeného z kapitol 10-13. O to, v jakém pořadí je případně Pavel napsal, také nepanuje shoda. Kapitoly 10-13 tvoří uzavřenou jednotku a zdají se být neslučitelné se zbytkem listu. Z tohoto faktu vyplývá teorie, že se jedná o „dopis v slzách, který Pavel napsal z Efezu (2,4; 7,8).

Existují samozřejmě i názory, že se jedná o jeden list. Opírají se přitom o fakt, že Pavel častěji ve svých dopisech odbíhá od tématu, aby se k němu později vrátil. Druhý list do Korintu je pro zastánce tohoto názoru právě tímto případem.

Základní struktura listu je poměrně dobře rozlišitelná. Rozdíly mohou panovat při podrobnějším členění. Vzhledem k rozdílné interpretaci se tak můžou jednotlivé perikopy v dělení lišit.

Rozdělení podle obsahu:⁴⁰

Úvod listu	1,1-11	
Snaha o smír s obcí	Odmítnutí podezření a výtek	1,12-2,13
	Obrana apoštolského úřadu	2,14-7,4
	Radost ze smíření s obcí	7,5-16
Sbírka pro Jeruzalém	První kapitola věnovaná sbírce	8,1-24
	Druhá kapitola věnovaná sbírce	9,1-15
Velká apologie	Odmítnutí výtek protivníků	10,1-18
	Sebechvála	11,1-15
	Bláznovská řeč	11,16-12,13
	Oznámení přípravy třetí návštěvy	12,14-13,10
	Postskript	13,11-13

³⁹ Srov. KREMER, J. *Druhý list Korintánům*, str. 15.

⁴⁰ Srov. KREMER, J. *Druhý list Korintánům*, str. 13.

2 Kor 4,8-9

„Na všech stranách jsme tísněni, ale nejsme zahrnutí do úzkých; jsme bezradni, ale nejsme v koncích; jsme pronásledováni, ale nejsme opuštěni; jsme sráženi k zemi, ale nejsme poraženi.“

Katalog je umístěn v oddíle obrany apoštolského úřadu. Setkáme se zde – na rozdíl od předchozího katalogu 1 Kor 4,9-13 – pouze s protichůdnými výroky:

Teze	Antiteze
jsme bezradni	nejsme v koncích
jsme pronásledováni	nejsme opuštěni
jsme sráženi k zemi	nejsme poraženi

Zde tedy můžeme hovořit o katalogu čistě antitetickém.

2 Kor 6,4-5

„ale ve všem se prokazujeme jako Boží služebníci, v mnohé vytrvalosti, v souženích, tísní, úzkostech, pod ranami, v žalářích, nepokojích, vyčerpanosti, v bezesných nocích, v hladovění;“

Výčet	
v mnohé vytrvalosti	v žalářích
v souženích	Nepokojích
Tísni	Vyčerpanosti
Úzkostech	v bezesných nocích
pod ranami	v hladovění

Zde se stále pohybujeme v pasážích Druhého listu do Korintu, která se týká obrany apoštolského úřadu. Tady ovšem narážíme na katalog prostý, sestávající z výčtu jednotlivých protivenství, kterými apoštol během svého úřadu prochází.

2 Kor 11,23-29

„Jsou služebníky Kristovými? Odpovím obzvlášť nerozumně: já tím víc! Namáhal jsem se usilovněji, ve vězení jsem byl vícekrát, ran jsem užil do sytosti, smrti jsem často hleděl do tváře. Od Židů jsem byl pětkrát odsouzen ke čtyřiceti ranám bez jedné, třikrát jsem byl trestán holí, jednou jsem byl kamenován, třikrát jsem s lodí ztroskotal, noc a den jsem jako trosečník strávil na širém moři. Častokrát jsem byl na cestách – v nebezpečí na řekách, v nebezpečí od lupičů, v nebezpečí od vlastního lidu, v nebezpečí od pohanů, v nebezpečí ve městech, v nebezpečí v pustinách, v nebezpečí na moři, v nebezpečí mezi falešnými bratřími, v námaze do úpadu, často v bezesných nocích, o hladu a žízni, v častých postech, v zimě a bez oděvu. A nadto ještě na mne denně doléhá starost o všechny církve. Je někdo sláb, abych já nebyl sláb spolu s ním? Propadá někdo pokušení, abych já se tím netrápil?“

Tento výčet útrap je vůbec nejdelším, se kterým se v rámci tohoto literárního prvku můžeme v Pavlově korespondenci setkat. Je součástí Pavlovy velké apologie, stejně tak, jako katalog v desátém verši kapitoly dvanácté. Dovolila jsem si proto místo strohých tabulek připojit již zpracované exegeze příslušných perikop z diplomové práce. Není bez zajímavosti, že se opět nacházíme v místě, kde Pavel obhájí své povolání.

Apoštolova sebechvála. Jeho námaha a utrpení (22-33)

Po krátkém srovnání s tituly, jimiž se chlubí protivníci, následuje doklad toho, proč je Pavel více než kdo jiný služebníkem Krista. Činí tak formou promyšleně strukturovaného „katalogu peristází“, který uzavírá zmínkou o útěku z Damašku ve vv. 30-33.

Ve vv. 22-23b nacházíme Pavlovo srovnávání se s protivníky výčtem titulů. První tři se týkají původu: „Oni jsou Hebrejci? ... Jsou Izraelci? ... Jsou potomky Abrahámovými?“. Je nepravděpodobné, že by chtěl Pavel termínem Ἑβραῖοί poukazovat na znalost hebrejštiny. Rovněž tak není jisté, že se použitím slova „Hebrejci“ jedná o narážku na dřívější pobyt v Palestině. Pavel nejspíš prostě jen říká, že je také „Žid“. Po prvním, dalo by se říci „rasovém“ termínu následuje kategorie „náboženská“. Oponenti i Pavel jsou Ἰσραηλιταί a patří tak k vyvolenému lidu.⁴¹ Jde tedy o zdůraznění původu, příslušnosti k vyvolenému národu a zaslíbením jemu daným.⁴²

Třetí titul by se možná dal nazvat kategorií „teologickou“. Jsou σπέρμα Ἀβραάμ, dědici zaslíbení daných Abrahamovi.⁴³ Není zde popsán žádný zvláštní vztah k Zákonu, lze tedy předpokládat, že Židé honosící se těmito tituly nepatří nutně k judaistům, které Pavel potírá v listu Galatským a Římanům, ale spíše mohlo jít o židokřesťany ovlivněné prognostickými tendencemi. Na tyto tři tituly reaguje Pavel třikrát důrazným κἀγῶ („Já

⁴¹ Srov. Řím 11,1; Fil 3,5.

⁴² Srov. TIWALD, M. *Hebräer von Hebräern. Paulus auf dem Hintergrund frühjüdischer. Argumentation und biblischer Interpretation*. Freiburg im Breisgau: Herder, 2008, str. 157-158.

⁴³ Srov. Řím 9,7; 11,1; Jan 8,33.

také!“). Toto ujištění se objevuje v této perikopě celkem šestkrát. Kromě tohoto verše ještě ve v. 16,18 a 21.⁴⁴

V. 23a navazuje na 10,7. Říká-li někdo o sobě, že je Kristův, jakým právem toto privilegium odírá druhému? V tomto verši Pavel mluví o služebnících Krista. I on jím je, jen má odlišnou představu, co taková služba znamená a o této pravdě je přesvědčen. Je služebníkem Kristovým více než ti, kteří se za ně vydávají. Podle v. 15 však vznášejí falešný nárok na to být apoštoly. Tento titul je darem milosti, ne pro osobní slávu.⁴⁵

„Odpovím obzvlášť nerozumně“ (παραφρονῶν λαλῶ). Zde použité παραφρονῶν znamená více než jen „nerozumně“, spíše se dá přeložit jako „šíleně“.⁴⁶ Jde tedy o mnohem silnější výraz než v minulých verších (vv. 16.17.19). Po trojnásobném κἀγῶ ve verši 22 Pavel mění formulaci odpovědi. On není jen rovnocenný svým soupeřům. Má něco navíc (ὕπερ ἐγώ, „Já víc“), něco, po čem jeho protivníci nejspíš opravdu netouží, a to něco utvářelo Pavlův život do podoby, v jaké se ocitl. Plné odevzdanosti Kristu.⁴⁷

⁴⁴ Srov. KREMER, J. *Druhý list Korintánům*, str. 88.

⁴⁵ Srov. 4,7; 1 Kor 15,9.

⁴⁶ Srov. LAMBRECHT, J. *Second Corinthians*, Minnesota: Liturgical Press, 1998, str. 191.

⁴⁷ Srov. COLLINS, R. F. *Second Corinthians*, Baker Publishing Group, 2013, str. 231.

Pavlov život formovaly čtyři situace. 1. námaha,⁴⁸ 2. vězení,⁴⁹ 3. rány⁵⁰ a 4. nebezpečí smrti.⁵¹ To považuje za pravé následování Krista. Snášet potupu, utrpení, neporozumění, dokonce i smrt. Proto se Pavel chlubí svou slabostí, svou účastí na Kristových utrpeních. Jeho protivníci právě toto postrádají. Je možné, že termín κόπος, zde přeložený jako „námaha“, znamená službu, tedy apoštolské kázání, nikoli manuální práci.⁵² „Nebezpečí smrti“ zde může mít funkci vyvrcholení.

Tyto všeobecné údaje Pavel v následujících verších dokládá zkušenostmi, které mu utkvěly v paměti. Ve v. 24 zmiňuje, že byl od Židů pětkrát odsouzen ke čtyřiceti ranám bez jedné. Podle Dt 25,3 bylo 40 ran bez jedné nejvyšší mírou trestu: „Smí jej dát zmrskat nejvýše čtyřiceti ranami, aby tvůj bratr nebyl před tebou zlehčen, kdyby mu při mrskání přidal více ran“.⁵³ Ve v. 25 píše o trojím bití holí (ῥαβδίζω), jednom kamenování (λιθοβολέω) a trojím ztroskotání (ναύαγέω). Bití holí nesmělo být římskými úřady vykonáváno na římských občanech, kterým Pavel snad byl.⁵⁴ Kamenováním může být myšleno to v Lystře, které popisují Sk 14,19: „Tu se tam objevili Židé z Antiochie a Ikonía, strhli lidi na svou stranu a začali Pavla kamenovat. Když mysleli, že je mrtev, vyvlekli ho z města“. O trojím ztroskotání nelze říci nic konkrétního. Může zde být narážka na 1,8, kde jsou zmíněny jakési těžkosti, ale jaké

⁴⁸ Srov. 6,5; 1 Sol 2,9; 1 Kor 15,9n.

⁴⁹ Srov. Flp 1,7.13; Flm 1; Sk 16,23-40.

⁵⁰ Srov. v. 24.

⁵¹ Srov. 1,6; 4,7nn.

⁵² Srov. v. 27.

⁵³ Srov. Mt 10,17.

⁵⁴ Srov. RYŠKOVÁ, M. *Pavel z Tarsu a jeho svět*, str. 76-77; Sk 16,22-24.37; 22,23-29.

to konkrétně byly, se nedozvíme. Pokud jde o ztroskotání popisované ve Sk 27,39-44, šlo o jinou, pozdější, událost při cestě do Říma.⁵⁵

V. 26 popisuje odlišnou stylistickou formou strasti spojené s cestováním, kdy mu hrozilo nebezpečí (κίνδυνος) ze všech stran: na řekách, od lupičů, vlastního lidu, pohanů, ve městech, v pustinách, na moři, mezi falešnými bratřími. K falešným bratrům Pavel počítá nejspíš kromě judaistů (Gal 2,4) i „falešné apoštoly“ v Korintu (v. 13). Kontrastují zde nebezpečnosti v krajině (moře, řeky, pustina) a od lidí (vlastní lidé, pohané, lupiči). Kromě vnějšího nebezpečí také strádal únavou, nedostatkem spánku, hladem, žízní, zimou (v. 27). Bezesné noci mohly být způsobeny Pavlovou tvrdou prací. Půst může být od hladu a žízně z nedostatku nebo také dobrovolný. Chlad a nahota mohou být vykládány, alespoň částečně, jako důsledek odmítnutí podpory. Spíše ale jde o důsledek všeho ohrožení, ve kterém se Pavel ocitl. Mimo všechny tyto starosti (χωρίς = odděleně, zvlášť) je tu ve v. 28 zmíněna také starost o všechny církve.⁵⁶ Pavel se trápí slabostmi druhých a jejich pokušeními (v. 29). Tato výpověď připomíná slova Kor 9,22a: „Těm, kdo jsou slabí, stal jsem se slabých, abych získal slabé“.⁵⁷

Celý tento výčet uzavírá Pavel ve vv. 30-31. Chce se chlubit všemi slabostmi⁵⁸, které ho potkávají, protože je podstupuje pro evangelium, pro Krista, pro své bratry v Kristu i ty, kteří ještě Krista nepoznali.⁵⁹ Pavlovo dokládání pravdivosti tvrzení je velmi

⁵⁵ Srov. KREMER, J. *Druhý list Korintánům*, str. 90.

⁵⁶ Srov. 1 Sol 2,15; 1 Kor 9,19-23; Sk 20,18-31.

⁵⁷ Srov. RYŠKOVÁ, M. *Pavel z Tarsu a jeho svět*, str. 75-80.

⁵⁸ Srov. 12,1a.5b.

⁵⁹ Srov. 1,7-10.

slavnostní a emotivní: „Bůh a Otec Pána Ježíše⁶⁰, požehnaný na věky, ví, že nelžu“.⁶¹ Svědkem mu je tedy opět samotný Bůh.⁶² Ve vv. 32-33 popisuje Pavel ve volném dodatku svůj zážitek, kdy musel utíkat před římským místodržitelem v Damašku, když se ho pokoušel zajmout, uvěznit a soudit. Protože bylo město na noc zavřené a brány hlídaly stráže, museli bratři Pavla spustit oknem hradeb ven z města.⁶³ Příhoda může působit až komicky. Spíše, než dokladem potupy, je možná dokladem Božího humoru, s jakým dokáže i v ohrožení smrti Bůh, jakožto dobrý Otec, člověka zachránit. Zdá se tak, že se po způsobu „cette petite anecdote“, Pavel chlubí zázračným osvobozením.⁶⁴

⁶⁰ Srov. 1,3.

⁶¹ Srov. Řím 9,1; Gal 1,20.

⁶² Srov. 11,11; 12,2.

⁶³ Srov. Gal 1,17; Sk 9,1nn.19-25.

⁶⁴ Srov. LAMBRECHT, J. *Second Corinthians*, str. 193.

„Proto rád přijímám slabost, urážky, útrapy, pronásledování a úzkosti pro Krista. Vždyť právě když jsem sláb, jsem silný.“

Posledním katalogem z korintské korespondence je krátký obecný výčet toho, čím Pavel jakožto apoštol denně prochází. Právě životem ve slabosti vytváří prostor pro Kristovo působení ve svém životě.⁶⁵

Extatické zkušenosti a zvládání pocitu bezmoci ve světle slov Páně (1-10)

Pavel se ve vv. 1-6 jen velmi neochotně zabývá svými mimořádnými zkušenostmi. Používá k tomu formu vyjádření, kdy mluví zdánlivě o jiné osobě. Ve v. 1 vyjadřuje pochybnost, že by takové chlubení bylo k něčemu dobré⁶⁶, ale protože k tomu byl okolnostmi donucen, bude tedy mluvit i na toto téma.⁶⁷ Své zážitky označuje dvěma slovy, která nemají jednoznačný smysl – vidění a zjevení. Ὀπτασία („vidění“, „zjevení“) nacházíme u Pavla pouze na tomto místě. Lukášovo evangelium tímto pojmem označuje zjevení anděla v chrámu (1,22) a v prázdném hrobě (24,23), ale také ve Skutcích Pavlův zážitek u Damašku (26,19). Ἀποκαλύψεις je zde přeloženo jako zjevení, ale možné je ve spojení ἀποκαλύψεις κυρίου použít v překladu „odhalení (odkrytí) Pána“. Pavel by tímto pojmem mohl označit své setkání s

⁶⁵ Srov. KREMER, J. *Druhý list Korintánům*, str. 96-97.

⁶⁶ Srov. 1 Kor 10,23; 12,7.

⁶⁷ Srov. LAMBRECHT, J. *The Fool's Speech and Its Context: Paul's Particular Way of Arguing in 2 Cor 10-13*, *Biblical Studies on the Web*, vol 82 (2001), <https://www.bsw.org/vol-82-2001/v1-3/>

Pánem u Damašku, při kterém Krista plně poznal,⁶⁸ nebeský pokyn nebo zjevení Krista na konci času⁶⁹ a ohlášení Božího soudu, které již v těchto dějinách přichází.⁷⁰ Každopádně obě slova vyjadřují mimořádnost zkušeností (obě použitá slova jsou v množném čísle), ve kterých se Pavlovi dostalo poznání (odhalení) něčeho, co bylo dosud skryté.

Ve druhém verši vyprávění začíná. Pavlovi je zřejmě tolik nepříjemné mluvit o těchto věcech (chlubit se něčím tak zásadním), že raději používá jako hlavního aktéra „někoho, koho zná“, na kterém to, co se stalo, vykresluje. Tento „neznámý“ je ale Pavel sám. Možná jen chce tímto stylistickým prostředkem od sebe odvrátit pozornost, aby nikomu nedával příležitost se jím vychloubat.⁷¹ Časový údaj „před čtrnácti lety“ je dost dlouhá doba, musel to tedy být zážitek velmi silný.⁷² Dá se z něj také vyčíst, že k události došlo před jeho působením v Korintu (kolem roku 40 nebo o něco později⁷³), ale již po setkání s Kristem u Damašku (kolem r. 35; Gal 1,16; Sk 9; 22; 26) i po událostech, které Lukáš ve Skutcích líčí jako „vidění“ (16,9n; 18,9; 22,17-22; srov. 27,23). Zkušeností, kterou Pavel prožil, bylo „přenesení až do třetího nebe“. Sloveso ἀρπάζω v překladu znamená „přenést“, které ale evokuje pozemský fyzický pohyb odněkud někam, výstižnější je „uchvátit“ nebo „vytrhnout“. Tedy vytržení z běžného pozemského života, uchvácení člověka tím, co jej

⁶⁸ Srov. Gal 1,12.16; 1 Kor 9,1; 15,8.

⁶⁹ Srov. Řím 2,5; 8,19; 1 Kor 1,7.

⁷⁰ Srov. Řím 1,18.

⁷¹ Srov. v. 5.

⁷² Srov. Iz 6,1; Ez 1,1.

⁷³ Tak např. LAMBRECHT, J. *Second Corinthians*, str. 200; Kremer uvádí r. 41-42: *Druhý list Korintánům*, str. 92.

přesahuje. V tomto případě uchvácení „až do třetího nebe“. Způsob vyjadřování zde koresponduje s židovskými apokalypsami, v nichž jsou popisovány různé sféry, včetně třetího nebe, jak o tom píše např. Henoch, Baruch, Ezra, Mojžíš, Levi. Za všechny příklad ve 2 Hen: „Nadto mě odtud oba ti muži pozdvihli a vynesli mě do sedmého nebe.“ (9,1) nebo „Před potopou bylo archandělem Míkaelem vzato dítě Noeho bratra Nira a postaveno na záchranu do ráje“ (20,3).⁷⁴ V Novém zákoně jsou tyto představy podobně formulované např. v knize Zjevení: „Ona porodila dítě, syna, který má železnou berlou pást všechny národy; ale dítě bylo přeneseno k Bohu a jeho trůnu.“ (12,5) nebo v 1 Sol: „potom my živí, kteří se toho dočkáme, budeme spolu s nimi uchvácení v oblacích vzhůru vstříc Pánu“ (4,17). Pavel nevysvětluje, co zde znamená, že byl do nebe přenesen „v těle či mimo tělo“. Bůh ví, jak to doopravdy bylo.⁷⁵

Ve verši třetím v podstatě opakuje totéž, jen „třetí nebe“ nahrazuje „rájem“. Παράδεισος („ráj“, „nebe“), slovo přejaté z perštiny s původním smyslem „zahrada“, označovalo místo eschatologického naplnění,⁷⁶ analogicky k zahradě Eden (Gn 2,8). Pavel toto vytržení dále nerozvíjí, jen přidává, že zde slyšel nevyslovitelné (ἄρρητα ῥήματα, „nevypravitelná slova“). Nepokouší se barvitě popisovat zkušenost, kterou nabyt, jak tomu je např. v 1 Hen: „Mne pak v oněch dnech oblaka a vichry odvály pryč ze zemského povrchu a přemístily na konec nebes“ (39,3n).⁷⁷

⁷⁴ *Knihy tajemství a moudrosti I., Mimobiblické židovské spisy: pseudoepigrafy*, Praha: Vyšehrad, 2013, str. 192 a 201.

⁷⁵ Κ ὁ θεὸς οἶδεν viz výklad k 2 Kor 11,11.

⁷⁶ Srov. Lk 23,43; Zj 2,7.

⁷⁷ *Knihy tajemství a moudrosti I.*, str. 107.

Pro Pavla je to, co zažil, mimo lidské vyjadřovací schopnosti.⁷⁸ Jeho stručné údaje doplňují a dále rozvíjí apokryfní spisy, kde jsou ve Zjevení Pavlově popisována nejrůznější setkání (anděl, Henoch, Eliáš) a celé okolí (zlatá brána, zlaté sloupy, zlaté tabule plné písmen atd.), tedy snaha o popis nadpozemského za pomoci termínů používaných vzhledem k pozemskému (vnímatelnému lidskými smysly).⁷⁹

„Jež není člověku dovoleno vyslovit“ může znamenat také to, že o některých věcech člověku prostě mluvit nepřináleží (není k tomu kompetentní). Obsah zážitku by neměl sloužit k vychloubání, protože to není k ničemu dobré, rozhodně to neslouží k růstu obce. Jsou to osobní zážitky, obdržené darem, které mají být milostí tomu danému člověku. Milostí, která má sloužit pouze jemu a více jej přimknout k Pánu.⁸⁰

V pátém verši Pavel odmítá takové chlubení, ačkoli by se tak chlubit mohl, a opět píše, že pokud se chlubit bude, tak jedině svými slabostmi,⁸¹ tedy účastí na Kristově slabosti. V šestém verši se na chvíli vrací ke svému viditelnému a okolím vnímatelnému „já“, aby si o něm někdo nemyslel více, než je zdrávo. Byl by rád, kdyby ho okolí vnímalo tak, jak je, podle toho, co u něho vidí a co od něho slyší. A to i přes to, že vše, co před chvílí řekl, je pravda.

Ve v. 7 na tuto myšlenku navazuje a dále ji rozvíjí. První část sedmého verše je možné gramaticky přiřadit k v. 6. Na významu to ovšem nic nemění. Aby se Pavel necítil pro výjimečné zkušenosti něčím více, byla mu do těla vložena jakási

⁷⁸ Srov. 1 Kor 2,9; 13,1

⁷⁹ *Proroctví a apokalypsy. Novozákonní apokryfy. III.*, Praha: Vyšehrad, 2012, str. 275-305.

⁸⁰ Srov. 1 Kor 14,2-4; Zj 10,4.

⁸¹ Srov. 11,30.

překážka, která jakémukoli povyšování se brání.⁸² Je charakterizována dvěma způsoby: ostnem v těle a poslem Satanovým, který Pavla sráží. Termínem σκόλοψ lze myslet „trn“ či „osten“, ale také „kůl“.⁸³ Je to něco, co Pavel zakouší na svém těle, ať již jako nemoc, nebo jako vnitřní, duchovní trápení. Zmínka o ostnu v těle nutila od počátku vykladače textu spřádat možné i nemožné teorie o tom, co tím trnem Pavel myslí. Někteří jej spojují s poslem Satana, a to buď ztotožněním (posel Satana = trn) nebo v návaznosti (posel Satana přišel s trnem), jiní vidí dvě samostatné výpovědi a tím dva problémy (dvě překážky). Extrémní názory mluví o skutečném démonovi, mnozí pak za touto výpovědí vidí fyzickou chorobu.⁸⁴ Při bližším určení nemoci se přitom opírají o konkrétní místa v Pavlových listech nebo ve Skutcích. Zmiňuje se tak např. epilepsie, protože Pavel před Damaškem padl na zem (9,4); špatný zrak, poněvadž by mu Galaťané dali i své vlastní oči (Gal 4,14); nebo také vada řeči (s odkazem na Gal 4,13 a 2 Kor 10,10 a 11,6).⁸⁵

Dalším výkladem je psychický problém nebo překážka v podobě falešných apoštolů či jiných odpůrců (srov. 2 Kor 11,13.14n.26; Gal 2,4).⁸⁶ Ve Starém zákoně je „trn“ používán často jako příměr pro lidi, kteří působí potíže. V knize Numeri například čteme: „Nevyženete-li však obyvatele té země před sebou, tedy ti, které z nich zanecháte, budou vám trnem v očích a bodcem v boku, budou vás sužovat v té zemi, ve které se usadíte“ (33,55). Jozue se vyjadřuje v podobném duchu: „tedy

⁸² Srov. SUŠIL, F. *Listové sv. Pavla apoštola*, Praha: Nákladem Dědictví sv. Prokopa. 1817, str. 391.

⁸³ σκόλοψ je hapax legomenon.

⁸⁴ Srov. KREMER, J. *Druhý list Korintánům*, str. 95.

⁸⁵ Srov. COLLINS, R. F. *Second Corinthians*, str. 239 a dále.

⁸⁶ Srov. ROBERTSON NICOLL, W. *The expositor's Greek Testament: The second epistle of Paul to the Corinthians*, New York 1897, str. 111.

jistotně vězte, že Hospodin, váš Bůh, už před vámi ty pronárody nevyžene. Stanou se vám osidlem a léčkou, karabáčem na vašich bocích a trny v očích, dokud nevyemizíte z této dobré země, kterou vám dal Hospodin, váš Bůh“ (23,13).⁸⁷

Kromě nemoci či problémů s odpůrci jsou zmiňovány i obecně pastorační problémy.⁸⁸ Pavel mohl trn vnímat především jako překážku apoštolského života. Z jeho úst se ale nic bližšího nelze dozvědět. Ti, kteří jsou více realisty, mají sklon vidět v „trnu“ fyzické postižení; ti, kteří jsou zaměřeni více duchovně, myslí spíše na pronásledování a odpor. Existuje také stará, již zavržená, hypotéza, která myslí na tělesné myšlenky. Takzvaná „latinská“ interpretace je pravděpodobně do značné míry chybnou interpretací Vulgaty, kde „stimulus carnis“ („trn z masa“) byl vyložen jako smyslná touha.⁸⁹ Tato myšlenka se udržela poměrně dlouho. Kým byl Pavlovi dán (uložen) tento bolestný úděl také v textu není zmíněno. Sv. Augustin k tomu napsal: „Neque enim diabolus agebat, ne magnitudine revelationum Paulus extolleretur et ut virtus ejus perficeretur, sed Deus. Ab illo igitur traditus erat justus colaphisandus angelo Saranae, qui per eum tradebat et injustos ipsi Satanae“.⁹⁰ Dle jeho názoru mu byl dán od Boha (resp. Božím dopuštěním), aby se neustále cvičil v pokoře.⁹¹ Ať už je to jakkoli, muselo to být velmi závažné, protože, jak Pavel

⁸⁷ Srov. HAGEL, L. *The Angel of Satan: 2 Corinthians 12,7 Within a Social-Scientific Framework*, SEÅ 84, 2019, str. 193-207.

⁸⁸ KLAUCK, H. - J. *2. Korintherbrief*, 3. vydání, Würzburg: Echter Verlag 1994, str. 93.

⁸⁹ Celé znění v. 7: “Et ne magnitudo revelationum extollat me, datus est mihi stimulus carnis meæ angelus Satanæ, qui me colaphizet”.

⁹⁰ Srov. TURNER, J. *Stimulus carnis sive angelus satanae*, ČKD, 1870/1., str. 59-62.

⁹¹ Srov. poznámku sv. Jeronýma: “Ad revelationum humiliandam superbiam, monitor quidam humanae imbecillitatis adponitur, in similitudinem triumphantium, quibus in curru retro comes adhaerebat per singulas acclamations civium dicens: hominem te esse memento!”, TURNER, J. *Stimulus carnis sive angelus satanae*, str. 61.

píše ve v. 8, musel dokonce několikrát prosit.⁹² Třikrát se modlil k Bohu, aby toto břemeno z něho sňal. Může zde jít o narážku na židovský zvyk modlit se třikrát denně.

Jeho modlitba ovšem nebyla vyslyšena. Odpověď Pána byla jiná, než si asi představoval. Že mu Bůh odpověděl (dovedl jej k poznání), lze vyčíst i z gramatiky. Na sloveso modlil se (παρακαλέω znamená „prosit“, „žádat“, „vzývat“) navazuje „řekl mi“ (v. 9). Bůh tedy k Pavlovi promluvil: „Stačí, když máš mou milost; vždyť v slabosti se projevím má síla“. A Pavel tuto Boží vůli vzal za svou. Milost, nebo také přízeň, samotného Pána mu je pomocí a silou.⁹³ Nebylo by mu k užitku, kdyby ho osten (ať už jakýkoli) netrápil. Raději se bude chlubit slabostmi (může – má možnost – se chlubit slabostmi), protože jedině tak se na něm může moc Kristova projevit,⁹⁴ aby v něm mohla doslova „stanovat“ (přebývat).⁹⁵ Ve v. 10 je výčet toho, co bude pro Krista rád podstupovat: „slabost, urážky, útrapy, pronásledování a úzkosti“ (malý katalog peristází).⁹⁶ Odevzdává se plně do Boží milosti a završuje celý tento oddíl slovy „Vždyť právě když jsem sláb, jsem silný“. Jak píše sv. Augustin o chvílích beznaděje: když srdce říká „Nemohu!“, má se probudit v lásce Kristova milosrdenství a ve sladkosti jeho milosti, „kterou je silný každý nemocný...“.

⁹² Srov. RYŠKOVÁ, M. *Pavel z Tarsu a jeho svět*, str. 74-75.

⁹³ Srov. Flp 4,13.

⁹⁴ Srov. 1 Kor 1,24n.

⁹⁵ Srov. Ex 25,8n; Ez 37,27; Jan 1,14.

⁹⁶ Viz kapitulu “Περίστασις, katalogy útrap v Pavlových listech“.

III.2 Řím

O počátcích křesťanství v Římě máme pouze mlhavé představy. Něco se málo se lze dozvědět z dobových pramenů (Suetonius /69-140/, Život Claudia 25,4; Cassius Dio /2.-3. stol./, Římské dějiny 60,6.6; srov. Sk 18,1n). Po patrně klidné první fázi, kdy se vyznával Ježíš Kristus jako Mesiáš v jedné či více z římských synagog, došlo za císaře Claudia (41-54) kvůli věřícím v Krista k nepokojům. Odpovědí na nepokoje byly sankce a vyhnání buřičů. K němu mělo dojít Claudiovým ediktem v devátém roce jeho vlády, tedy v roce 49 po Kr. Tento časový údaj koresponduje s časovému rámcem získaném ze Skutků apoštolů. Mezi vyhnanými křesťany ze židovství byli i Priska a Akvila. Od vydání Claudiova ediktu (r. 49) je možné počítat s tím, že římská křesťanská obec složená z věřících, kteří nebyli vyhnání, žila již odděleně od židovské synagogy. V době sepsání listu Římanům zde žila významná skupina křesťanů, kteří byli věrní židovskému způsobu života (Řím 14n) Ačkoli důsledně rozlišovali „čisté“ a „nečisté“ věci, obřízka zdá se neměla pro místní křesťany žádný význam. Zřejmě se tedy nejednalo o rodilé Židy, ale o pohany s židovskými tendencemi, kteří sympatizovali s židovstvím, ale zůstali neobřezáni.⁹⁷

⁹⁷ THEOBALD, M. *List Římanům*, Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2002, str. 20-24. Srov. RYŠKOVÁ, M. *Pavel z Tarsu a jeho svět*, str. 227-229.

List Římanům

List Římanům byl sepsán 55/56 po Kr. jako dialog se židovstvím.⁹⁸ V této době Pavel pobýval v Korintu, zřejmě v zimních měsících let 55/56 po Kr. (Sk 20,3) jako host v Gaiově domě. List do Říma diktoval písaři Terciovi (16,22). Z 23. verše 15. kapitoly se dozvídáme, že apoštol nyní už nemá žádné volné pole pro svou misi v těchto končinách, což znamená, že svou apoštolskou úlohu zakladatele církevních obcí na východě Římské říše považoval za splněnou. Rozhodl se tedy Řím navštívit (1,13; 15,22n) a odtud dál cestovat do Španělska (15,21.24). Předtím měl naplánovanou ještě návštěvu v Jeruzalémě (15,30-32) se sbírkou křesťanů z pohanství pro jeruzalémskou obec.

Rozdělení podle obsahu:⁹⁹

Úvodní formule, Pavlovo přání přijít do Říma	1,1-15	
Naučný oddíl	Boží spravedlnost zjevená skrze evangelium	1,16-4,25
	Boží spása pro ospravedlněné z víry	5,1-8,39
	Boží zaslíbení Israeli	9,1-11,36
Parenetický oddíl	Autoritativní rady pro křesťanský život	12,1– 13,14
	Silní jsou povinni milovat slabé	14,1– 15,13
Pavlovy misijní plány a požehnání	15,14-33	
Doporučení jáhenky Foibé a pozdravy jednotlivým osobám v Římě	16,1-23	
Závěrečná doxologie	16,25-27	

⁹⁸ Srov. THEOBALD, M. *List Římanům*, str. 15-20.

⁹⁹ Převzato z interních studijních materiálů KTF UK doc. Jaroslava Brože: BROŽ, J. *Učební texty KTF UK*, <http://ktf.cuni.cz/~brozj/>.

Pavel ve svém listě do Říma povzbuzuje místní křesťany, aby se navzájem přijímali (15,7). Dopis je adresován všem římským křesťanům bez rozdílu. Pavel tedy počítal s tím, že si budou jeho dopis předávat od jedné domácí církve k druhé.

Řím 8,35

„Kdo nás odloučí od lásky Kristovy? Snad soužení nebo úzkost, pronásledování nebo hlad, bída, nebezpečí nebo meč?“

Výčet
Soužení
Úzkost
Pronásledování
Hlad
Bída
Nebezpečí
Meč

Katalog je zde prostým výčtem útrap zařazeným do perikopy 8,31-39. Pavel tu mluví z hlediska své stravující apoštolské služby, v níž po celé dny vidí, že je vydáván smrti. Avšak ani tělesná a ani duševní strádání nemohou zatemnit skutečnost Boží. Nic ho (nás) nemůže oddělit od Boží lásky v Kristu. Ve všech utrpeních má právě v této lásce útočiště a domov.¹⁰⁰

¹⁰⁰ Srov. THEOBALD, M. *List Římanům*, str. 222-225.

III.3 Filipy

Město Filipy založil kolem roku 356 př. Kr. makedonský král Filip II., avšak doba rozkvětu trvala krátce. Město brzy pokleslo do bezvýznamnosti a teprve o 300 let později se opět vzmohlo. Poté, co se Filipy staly roku 42 př. Kr. římskou kolonií, mohlo město znovu vzkvétat. Bylo to možné i díky výhodné poloze, zajišťující město strategicky (leželo na nejdůležitější římské cestě Via Ignatiana) i hospodářsky. Nabízelo se zde také řešení problému zabezpečení veteránů, kteří se stali vedle původního obyvatelstva jeho osadníky. Po bitvě u Aktia (rok 31 př. Kr.) Octavianus vyvlastnil stoupence svého rivala Antonia a poslal je do Makedonie. Považoval se za znovuzakladatele Filip a jejich jméno změnil na Colonia Augusta Julia Philippensis. Filipy se tak staly římskou veteránskou a občanskou kolonií. Byly vybaveny městskou samosprávou, osvobozeny od tribunů a daní. Platilo v nich *ius Italicum*, jež městu přiznávalo stejná práva jako občanům italských měst. Město bylo osídleno kromě římských veteránů z dob Antonia i veterány a vojáky z pretoriánské kohorty a také obyvateli z Itálie. Tito lidé tvořili vrchní vrstvu, z níž se etablovali správci města. Původní obyvatelstvo patřilo k vrstvě spodní. Teprve později se mohlo podílet i na správě města. Jedinou výjimkou byli ti, kteří dříve získali římské občanství. Židovská obec tu byla zřejmě velmi malá.¹⁰¹

Náboženský život ve Filipech byl poznamenán koexistencí rozmanitých kultů. Přitom docházelo ke všem možným smíšením a ztotožňováním. V obci byli uctíváni bohové římských (např. kult Jupitera), stará italská božstva úrody a plodnosti, původní bozi

¹⁰¹ Srov. MAYER, B. *List Filipanům. List Filemonovi*, Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2000, str. 9-13.

Thrákie (kult boha Silvana a Libera), egyptské božstvo a velkou roli hrál i kult císaře.¹⁰² Pavel do tohoto města přišel při své druhé misijní cestě asi kolem roku 49 spolu se svými společníky Silasem a Timotejem.¹⁰³ Filipy byly obcí, kterou Pavel založil a měl k ní obzvlášť vřelý vztah,¹⁰⁴ a která ho v jeho dalším misijním působení podporovala.¹⁰⁵ V prvním listě do Tesaloniky píše Pavel o konfliktech, ke kterým v obci došlo. Spolu se svým spolupracovníkem Silasem zde měl trpět a být pohaněn.¹⁰⁶ Pavel měl o tuto obec starost. Bylo to zřejmě proto, že do ní mohli proniknout jeho oponenti, kteří kladli důraz na obřízku a dodržování jídelních předpisů. Pavel příslušníky obce nabádá, aby byli jednotní, měli k sobě respekt, lásku a zohledňovali potřeby druhých. Taktéž je několikrát vyzývá k radosti.¹⁰⁷

List do Filip je jedním z „vězeňských listů“.¹⁰⁸ Podle tradice byly tyto listy sepsány v Římě, kde byl Pavel vězněn možná dokonce dvakrát (v letech 60-62 a 64-65). Později se objevují hypotézy o sepsání listu do Filip v Efezu (v letech 53-56; srov. Sk 19,23-41; 2 Kor 11,23-28). Jedna z hypotéz říká, že list mohl být apoštolem sepsán během vazby v Cesareji Přímořské (v letech 57-59; srov. Sk 23,23-26,32).¹⁰⁹ Pavel jej

¹⁰² Srov. RYŠKOVÁ, M. *Pavel z Tarsu a jeho svět*, str. 202-203.

¹⁰³ Srov. Sk 16,11-40.

¹⁰⁴ Srov. Flp 4,15.

¹⁰⁵ Srov. Flp 4,10.16.

¹⁰⁶ Srov. 1 Tes 2,2. Ve 2 Kor 11,23 popisuje Pavel několikeré věznění, ve v. 25 píše o bití.

¹⁰⁷ Srov. RYŠKOVÁ, M. *Pavel z Tarsu a jeho svět*, str. 204-205.

¹⁰⁸ Nebo také listů „v okovech“ k nimž řadíme list do Efezu, Filipským, Koloským a Filemonovi.

¹⁰⁹ *Studijní Bible21: Vězeňské listy* zahrnuje listy Efeským, Filipským, Koloským a Filemonovi, 2020, str. 18-20.

psal pro povzbuzení a posílení pronásledovaných křesťanů v této obci. O jednotě listu nepanuje shoda. Nejrozšířenější názor je, že se list skládá z více dopisů nebo zlomků dopisů. Jedno z možných dělení je:

Dopis z vězení	1,1-3,1; 4,2-7.21-23
Polemický dopis	3,2-4,1.8n
Děkovný dopis	4,10-20

Časový sled by byl takový, že Pavel nejprve napsal děkovný dopis poté, co obdržel dary od obce. Druhý dopis napsal z vězení, kdy s ním posílá zpět do Filip Epafrodita, který těžce onemocněl. Třetí dopis obsahuje polemiku proti falešným židokřesťanským učitelům, kteří pronikli do filipské obce a měli se svým poselstvím značný úspěch.¹¹⁰

Dělení listu podle obsahu:¹¹¹

Odesílatel, adresáti / pozdrav a díkůvzdání	1,1-11
Pavlova situace ve vězení a jeho postoj ke smrti	1,12-26
Povzbuzení založené na Kristově příkladu (christologický hymnus)	1,27-2,16
Pavlův zájem o filipské křesťany a plán, že k nim přijde	2,17-3,1a
Varování před falešnými učiteli a Pavlův osobní příklad	3,1b-4,1
Napomenutí Euodie a Syntyché	4,2-9
Pavlova situace a dar od Filipianů	4,10-20
Závěrečný pozdrav a požehnání	4,21-23

¹¹⁰ Srov. MAYER, B. *List Filipianům. List Filemonovi*, str. 12-13.

¹¹¹ Převzato z interních studijních materiálů KTF UK doc. Jaroslava Brože: BROŽ, J. *Učební texty KTF UK*, <http://ktf.cuni.cz/~brozj/>.

Flp 4,12

„Dovedu trpět nouzi, dovedu mít hojnost. Ve všem a do všeho jsem zasvěcen: být syt i hladov, mít nadbytek i nedostatek.“

O tomto výčtu se jako o katalogu peristází pochybuje, tato práce však předkládá všechny, byť potenciální, možnosti. Skládá se z protichůdných výroků:

Teze	Antiteze
trpět nouzí	mít hojnost
být syt	hladov
mít nadbytek	nedostatek

Od obce ve Filipech Pavel výjimečně přijal pomoc. To, že se ho obec ujala, se netýká velikosti daru, ale způsobu jednání. Dar obce byl projevem solidarity s nouzí apoštola. To však nic nemění na Pavlově základním postoji, že se spokojí s málem a je schopen se vyrovnat i s hladem či nouzí. Odtahitý postoj vůči vnějším věcem je ideálem kynicko-stoické filosofie, Pavel však – na rozdíl od této filosofie – nedosahuje vyrovnaného postoje vlastními silami, nýbrž skrze Ježíše Krista, který ho k tomu uschopňuje.

IV. Starozákonní pohled na utrpení

Poněvadž Pavel byl farizeem a znalcem Zákona,¹¹² který se často obrací pro podporu svých tvrzení do Starého zákona,¹¹³ pojednávají následující odstavce o starozákonním pohledu na utrpení a bolesti.

Od počátku lidé promýšleli otázku utrpení, bolesti, jejího smyslu, důvody, jakým způsobem je možné se z utrpení vymanit, co je možné udělat pro to, aby se veškerého soužení člověk zbavil. Odpovědi na tyto otázky se různí podle toho, jak daný národ promýšlí sám sebe, svůj původ, své bytí zde na zemi a své směřování/zacílení. Jinak se k otázce utrpení a bolesti stavěli v Řecku a Římě, jinak v Indii, Číně a jinak/svůj pohled přináší i vyvolený národ Izrael, věřící v Hospodina, který tvoří svět svým tvůrčím slovem, dává mu bytí¹¹⁴ a očekává od svého lidu věrnost jeho slovu. Hospodin se svým lidem komunikuje prostřednictvím proroků, kteří jeho sdělení zprostředkovávají dál. Tato sdělení se v průběhu dějin Izraele proměňovalo v reakci na aktuální situace, v nichž se Boží lid ocital. Písmo svaté zachycuje tyto proměny a dává nahlédnout, jakým způsobem se Hospodinův národ s těmito těžkými otázkami vypořádal/snažil vypořádat.

¹¹² Srov. RYŠKOVÁ, M. *Pavel z Tarsu a jeho svět*, str. 174-175.

¹¹³ Srov. Srov. RYŠKOVÁ, M. *Pavel z Tarsu a jeho svět*, str. 119.

¹¹⁴ Toto „dávání bytí“ je vyjádřeno v samém Božím jménu Jahve od hebr. *hájá* (být).

IV.1 Utrpení jako trest za hřích

Utrpení je ve Starém zákoně spojeno s hříchem. Autoři starozákonních knih používají pro vyjádření bolesti a utrpení nejrůznější termíny, ale také metaforická vyjádření, kterými stav člověka velmi barvitě popisují. S utrpením také souvisejí emoce, které mohou být jeho příčinou nebo důsledkem. Zmiňována je námaha, porodní bolesti, nenávist, zlost, vztek, žárlivost, strach či smutek se všemi jeho projevy. Knihy Starého zákona využívají nejčastěji výrazu s-v-l, který je termínu utrpení nejbližší.¹¹⁵ Bolest nejčastěji vyjadřuje termín k'b či h-j-l, lítost v pozitivním i negativním ladění n-h-m. Velmi pestrá jsou i obrazná vyjádření vykreslující stavy, ve kterých se člověk zasažený bolestí či utrpením nachází.¹¹⁶

Zpočátku se utrpení jeví jako trest za hřích, později se však vyskytují i jiné případy, které nelze úplně jednoduše vysvětlit. Vždy však útrapy nějakým způsobem souvisí s pronikáním zla do lidského života, s vírou a vzdálením se od Hospodina.

Nářky směřující k Bohu a jeho milosrdenství tvoří nedílnou součást teologie Izraele. Důležitou otázkou je, zda se člověk obracel ve svých stížnostech na Boha¹¹⁷ nebo se naopak od Boha odvracel.¹¹⁸ Velmi významným prvkem při popisu soužení je smutek,

¹¹⁵ Kořen 'sb označuje fyzickou námahu a bolest jako důsledek lidského odvrácení od Boha. Taktéž označuje stav psychické nebo emocionální nouze či protiklad radosti a požehnání. Používá se pro člověka i Boha. Pouze v knize Kazatel popisuje fyzické zranění.

¹¹⁶ Srov. například Žl 22,15; 102,4-12; Jer 20,9; 23,9; Pláč 1,13 atd.

¹¹⁷ Jako v případě Joba nebo proroků.

¹¹⁸ Případ reptajících Izraelitů na poušti.

který může mít rozměr individuální nebo kolektivní. Zármutek bylo samozřejmě projevovat navenek různými obřady a slovními projevy.¹¹⁹

Před exilem lid chápal utrpení jako trest za provinění. Lid zradil smlouvu s Bohem a za to je potrestán. Vina může být kolektivní nebo individuální. Později, ve spojitosti s exilem, již tento důvod nebyl obhajitelný. Vystává otázka, proč trpí spravedliví. Bylo třeba najít jiné odůvodnění pro strážně, kterými lid trpěl. Spravedlivý trpí za mnohé. V tajemném Božím plánu je aby služebník Hospodinův trpěl za svět. Jedná se o spásonosný Boží plán, kdy je utrpení Izraele obětí za lidstvo. Tento způsob vnímání bolesti a utrpení není nový. Již Mojžíš chtěl trpět za lid,¹²⁰ Jeremiáš sám sebe nazývá beránkem vedeným na porážku¹²¹ a Druhý Izajáš chce lidu „ohlašovat věci utajené“ (Iz 48,6), mezi nimiž je i vykupitelský smysl utrpení tohoto lidu, které má posloužit světu.¹²²

¹¹⁹ Různá zvolání, roztržení šatu, obléknutí žínice, posypání hlavy popelem, sezení v popelu, zutí obuvi či oholení hlavy; PITTEROVÁ, K. J. *Trpící Bůh. Starozákonní pohled na Boží „utrpení“*. In: *Slave 4/12*, revue pro teologii, duchovní život a kulturu, 4. ročník 22 (2012).

¹²⁰ Ex 32,31b-32: „Ach, tento lid se dopustil velkého hříchu, udělali si zlatého boha. Můžeš jim ten hřích ještě odpustit? Ne-li, vymaž mě ze své knihy, kterou píšeš!“

¹²¹ Jer 11,19a: Byl jsem důvěřivý jako beránek vedený na porážku. Nevěděl jsem, co proti mně zamýšlejí.

¹²² Další místa, která se zabývají otázkou lidského utrpení a jeho slučitelností s existencí dobrého a spravedlivého Boha: Žl 22; 27; 31; 69; 109; Iz (zejména kapitoly 40-55).

IV.2 Jób, jeho přátelé a tradiční chápání utrpení

Kniha Jób je překrásným biblickým textem, který se celý zaměřuje na otázku lidského utrpení a spojuje ji s otázkou po Bohu a smyslu života vůbec. Jób, který je stížen nepředstavitelným utrpením, nerozumí svému údělu. Nechápe, čím Boha popudil natolik, aby ho takto trestal.¹²³ Každé trápení přece musí mít svou příčinu, které se nemůže dopátrat. Život se pro Joba stal nesnesitelnou zátěží. Nic jej netěší a ve smrti vidí možnost vysvobození. Cítí se být Bohem bezdůvodně pronásledován.

Jobovi přátelé se však stále drží zaběhnutého přesvědčení, že každé utrpení má svou příčinu, svůj původ: Hospodin z principu nemůže být nespravedlivý, a pokud je ve světě utrpení, je to jistě tím, že si jej člověk zaslouží. Job by tedy měl pátrat po své chybě, a až ji objeví a odstraní, nebo si své selhání se vší pokorou přizná, vše bude v pořádku a Hospodin mu jistě odpustí. Mnohem více než-li o útěchu v neštěstí zde jde o obranu tradičního chápání utrpení jako trestu za hřích, které Jób svými výroky nepříjemně zpochybňuje. To, co jej potkalo, považuje za nepřiměřené. Jeho utrpení musí mít hlubší význam a Job, který jej nezná, vyžaduje od Boha odpověď po smyslu svého trápení. Cítí se být v právu, když se ohrazuje, poněvadž především smysl svého údělu postrádá.

Na Jobovo dotazování odpovídá Bůh překvapivě smrští otázek (Job 38-41). Bůh se obrací na Joba s otázkou, zdá „ví“, zda „rozumí“ podstatě běhu světa: „Kde jsi byl, když jsem zakládal zemi?“ (Job 38,4); „Víš, kdo stanovil její rozměry, kdo nad ní natáhl měřicí šňůru?“ (38,5); „Znáš čas vrhu skalních kozorožců? Opatrovals laň,

¹²³ Míra Jobova utrpení je vyjádřena v druhé kapitole: „O všem tom zlém, co Jóba potkalo, se doslechli jeho tři přátelé a přišli každý ze svého místa: Elífaz Témanský, Bildad Šúchský a Sófár Naamatský. Dohodli se spolu, že mu půjdou projevít soustrast a potěšit ho. Rozhlíželi se po něm už zdaleka, ale nemohli ho poznat...“ (Job 2,11-12).

když rodí?“ (39,1); „Což se na tvůj rozkaz vznese orel, aby si vysoko udělal hnízdo?“ (39,27). Byl Job při stvoření světa? Ví, jak byl svět utvořen? Ví, jak funguje? První sérii otázek završuje Hospodin dotazem a výzvou: „Smí se člověk přít se Všemocným? Smí ho kárat? Ten, kdo Boha obvinil, ať odpovídá.“ (40,2).

Job však odpovědět neumí a Hospodin pokračuje svým výčtem, po kterém Jób přiznává svou neznalost Hospodina, vyjadřuje lítost nad neuváženými slovy a touží se nechat Bohem poučit.¹²⁴

Bůh upozorňuje na základní mylný Jobův předpoklad, jeho pozici opravuje a ukazuje mu, že člověk je jen nepatrnou částí stvoření, které Jobovi nic nedluží a které – včetně Boha, jeho stvořitele – vůči němu nemá žádné závazky. Nutí Jóba, aby se na celou situaci podíval jinak, oproštěný od své sebestředné pozice. Svět a Boží starost o něj sahají daleko za to, co dokáže člověk chápat, protože je jen jeho nepatrnou částí. Není ani jeho pánem ani suverénem stvoření. Je potřeba, aby si člověk uvědomil místo, které mu náleží. Job vyznává, že prožil osobní setkání se svým Bohem, přiznává lidskou omezenost, nemohoucnost a podřízenost Bohu a tím také přijímá své místo ve stvoření. Důležité je podvolení se a akceptování vlastní intelektuální neschopnosti pojmout otázku nezaslouženého utrpení. Jób přiznává přesah tajemství utrpení a vůbec tajemství Boha a stvoření nad vlastní pochopení a podvoluje se.

Celá kniha Jób je protkána tématem lidské výtky směřované k Bohu z důvodu nesprávného „fungování“ jeho stvoření. Boží odpověď člověku připomíná, že vlastně nemá absolutně tušení, jak stvoření „funguje“. Hospodin zde nepřijímá vysvětlení Jobových přátel ani Jobovy výtky. Tuto situaci známe i z Nového zákona v momentech, když je Ježíš Kristus postaven před otázku s dvěma možnými odpověďmi. On však

¹²⁴ Srov. Job 42,1-6.

nepřijímá ani jednu nabízenou možnost, ale ukazuje, že na celou situaci je třeba se podívat jinak a otázku položit odlišným způsobem.¹²⁵

IV.3 Pozoruhodný příběh proroka Jeremiáše

Jeremiáš se narodil asi v r. 650 př. Kr. v Anatótu vzdáleném několik km od Jeruzaléma jako syn kněze. Slovo Hospodinovo „se k němu stalo“ v roce 627. Působil jakožto prorok až do srpna 586 př. Kr.¹²⁶ Byl současníkem proroků Sofoniáše, Nahuma a Abakuka. Jeremiáš naléhal na panovníka, aby se obrátili a navrátili k Bohu a svou důvěru vložili v něj, nikoli v člověka. Kritizoval chtivost, lpění na osobním prospěchu a vlažnou víru v Boha. Pro vyřčená proroctví byl trnem v oku. Stal se nepohodlným, všichni se od něj odvrátili, sklízel kritiku. Byl zbičován a vsazen do klády (Jer 20,2), vězněn (36,24-26; 37,15-16), lidé zuřili a volali po jeho smrti (26,8.11). Byl vhozen do cisterny, aby zde zemřel (38,6-9). Neustále mu hrozilo nebezpečí, v kruzích odporu platil za velezrádce, byl pronásledován ze všech stran a cítil se být Bohem opuštěn.

Jeremiášova duševní trýzeň se stupňuje až k obžalobě samotného Boha.¹²⁷ Duševní krize Jeremiáše nemizí, jeho zápas pokračuje.¹²⁸

¹²⁵ Srov. Jan 8,3-11; Mt 21,23-27; Mt 22,15-21; Lk 10,25-37; MACKERLE, A. *Utrpení jako cesta k poznání Boha: K interpretaci knihy Jób*, in: Caritas et verita, 1/2012, str. 27-38.

¹²⁶ srov. Jer 1,1-3; 2 Král 22-25; 2 Let 34-46.

¹²⁷ „Běda mi, matko má, že jsi mě zrodila, muže sporu a sváru pro celou zemi. Nic jsem si nevypůjčil, nikdo mi nepůjčil, všichni mi klnou... Tys o tom věděl, Hospodine, pamatuj na mě a ujmí se mne. Vykonej za mne pomstu na těch, kdo mě pronásledují. Pro svou shovívavost mě odtud ještě neber. Věz, že pro tebe snáším potupu... Proč je má bolest trvalá a má rána nevyhládivelná a nechce se hojit? Stal ses mi tím, kdo jako by lhal, vodou nestálou.“ (15,10.15.18). Bůh mu odpovídá, napomíná ho a kárá: „Proto praví Hospodin toto: „Jestliže se obrátíš, vrátím tě k sobě, staneš přede mnou. Budeš-li pronášet vzácná slova, nic bezcenného, budeš mými ústy...““ (15,19).

¹²⁸ Srov Jer 20,7-9.

Nakonec Jeremiáš proklíná celou svou existenci. Je „vědoucí“, což jeho trápení jen prohlubuje – ale Boží volající hlas ho po každé porážce opět napřímí, obejmě jej, posílí, nese. Přes nejtěžší vnitřní i vnější boje zůstal Jeremiáš na cestě přikázání a den po dni, od bolesti k bolesti, plnil svůj úkol. Bůh ho chránil v utrpení, nikoli však před utrpením. Jeremiášovo utrpení není jen zhuštěnou účastí na osudu Izraele. Je to účast na utrpení, na bolesti samotného Boha. Smysl a svrchovaný význam tohoto prorockého života v dějinném plánu Božím jak pro Izraele, tak i pro celý svět byly známy jen Bohu.

Na cestě proroka Jeremiáše lze sledovat, jaký vztah má Izrael k Hospodinu a jak s ním jedná. Hospodinův mluvčí trpí ve svém srdci nedůvěrou, výsměchem i odmítnutím, jež zakusil Hospodin od své „milované“, od svého lidu. Jeremiáš se stal „znamením“. Jeremiášův život je předobrazem života Ježíše Krista – jenomže smrt není konec – i v Jeremiášově hlásání září světlo nového počátku, k němuž Izrael směřuje skrze svůj zánik. 600 let poté se Bůh vydal ve svém Synu přemíře lidského utrpení. Ukřižovaný je pro celý svět znamením nestvůrnosti lidské viny, Boží bolesti a zároveň Boží ochoty odpustit.¹²⁹

¹²⁹ KOPPOVÁ, J. *Izraelští proroci. Dnešní pohled na prorocké knihy Starého zákona*, str. 99-126.

IV.4 Utrpení božího služebníka

V době konce zajetí a v prvních desetiletích po něm působil v letech 550-520 př. Kr. Druhý (případně Třetí) Izaiáš. Jeho dílo tvoří kapitoly 44 až 66 knihy Izaiáše a s určitostí jsou mu připisovány též kapitoly 34 a 35 této knihy. Oddíl Iz 40-55 vznikl v době zajetí za Nabúnoida¹³⁰ a Iz 56-66 již po zajetí, v Palestině. Znovu se s palčivostí lid ptá: Kolik utrpení je ještě nutné snášet? Proč musí lid trpět ještě nyní? Hospodin přeci skrze Ezechiela říká, že děti neponesou trest za viny otců: „Co si myslíte, když říkáte o izraelské zemi toto přísloví: ‚Otcové jedli nezralé hrozny a synům trnou zuby‘? Jakože jsem živ, je výrok Panovníka Hospodina, toto přísloví se už nebude mezi vámi v Izraeli říkat. Hle, mně patří všechny duše; jak duše otcova, tak duše synova jsou mé. Zemře ta duše, která hřeší.“ (Ez 18,2-4).

V knize Izaiáš jsou poprvé bolest a utrpení u Božího služebníka chápány pozitivně. Jsou výrazem vítězství lásky. Mají vykupující a uzdravující význam, který se netýká pouze vyvoleného národa, nýbrž se jedná o oběť „pro mnohé“.¹³¹ O této drahocenné hodnotě utrpení se u Jeremiáše ještě nemluví.

Utrpení služebníka je zástupným usmířením. Vykonává je až do krajnosti - umírá potupnou smrtí: „Byl zadržen a vzat na soud. Kdopak pomyslí na jeho pokolení? Vždyť byl vyťat ze země živých, raněn pro nevěrnost mého lidu. Byl mu dán hrob se svévolníky, s boháčem smrt našel, ačkoli se nedopustil násilí a v jeho ústech

¹³⁰ Nabúnoid byl posledním babylonským králem z politické vypočítavosti dosazený na trůn po převratu na babylonském trůně, kdy byla smetena kaldejská Nebúkadnesarova dynastie. Král neschopný udržet v zemi mír, jenž si znepřátelil kněží země, dostal říši na pokraj ekonomické krize a za nějž byla země sužována dlouhotrvajícím hladomorem. V Dan 5,1-2 je zaměněn za Nebúkadnesara.

¹³¹ „Pro mnohé“ zde znamená pro všechny.

nebylo Isti. Ale Hospodinovou vůlí bylo zkrušit ho nemocí, aby položil svůj život v oběť za vinu..." (Iz 53,8-10a).

Neméně než dvanácti obraty zdůrazňuje text zástupný charakter služebnickova utrpení. Služebník trpí za viníky. Nepřimlouvá se za ně jen v modlitbě, nýbrž vyměňuje si s nimi místo, přebírá jejich vinu a trest a protrpí je: „Zbaven svého trápení spatří světlo , nasytí se tím, co zakusil. „Můj spravedlivý služebník získá spravedlnost mnohým; jejich nepravosti on na sebe vezme. Proto mu dám podíl mezi mnohými a s četnými bude dělit kořist za to, že vydal sám sebe na smrt a byl počten mezi nevěrníky.“ On nesl hříchy mnohých, Bůh jej postihl místo nevěrných.“ (53,11-12).

Hospodinův plán je neslýchaný a nepochopitelný, ale díky poslušnosti služebníka se zdaří: „Ale Hospodinovou vůlí bylo zkrušit ho nemocí, aby položil svůj život v oběť za vinu. Spatří potomstvo, bude dlouho živ a zdárně vykoná vůli Hospodinovu.“ (53,10).

Myšlenka zastoupení před Bohem není nová. Ve Starém zákoně zaznívá již v příbězích o Abrahamovi a Mojžíšovi. Mojžíš, služebník a prorok par excellence, je přítelem Boha, s nímž je mu dovoleno hovořit „tváří v tvář“.¹³² Byl pokládán za nejpokornějšího člověka na zemi.¹³³ Trpělivě snášel útoky proti vlastní osobě, neustále omlouval hříchy lidu, byl dokonce ochoten dát Bohu na smír zástupně svůj vlastní život, aby nebyli zavrženi ti, kdo se od Hospodina odvrátili a vytvořili si boha ze zlata: „Nazítří pak Mojžíš řekl lidu: „Dopustili jste se velikého hříchu; avšak nyní vystoupím k Hospodinu, snad jej za váš hřích usmírím.“ Mojžíš se tedy vrátil k Hospodinu a řekl: „Ach, tento lid se dopustil velikého hříchu, udělali si zlatého boha. Můžeš

¹³² Srov. Nu 12,5-8.

¹³³ Srov. Nu 12,3.

„jim ten hřích ještě odpustit? Ne-li, vymaž mě ze své knihy, kterou píšeš!“ (Ex 32,30-32). Hospodin zde však prohlašuje, že potrestáni budou ti, kdo hřeší : „Ale Hospodin Mojžíšovi odpověděl: „Vymažu ze své knihy toho, kdo proti mně zhřešil. A ty nyní jdi a veď lid, jak jsem ti řekl. Hle, můj posel půjde před tebou. A až přijde den mého trestu, potrestám jejich hřích na nich.““ (Ex 32,33-34).

V textech proroka Izaiáše ale trpí Hospodinův služebník, který je „spravedlivý“.

Kdo to je? A proč má trpět, když je „spravedlivý“?

Druhý Izajáš mluví často o svém lidu jako o služebníkovi Hospodinově. V hebrejštině má slovo „ebed“ význam služebníka jakožto otroka, nevolníka, tedy člověka nesvobodného. Septuaginta poněkud přesouvá význam tohoto slova, které překládá jako παις, tedy syn, chlapec. Nejspíše jde o náznak, že jde sice o člověka, který je povinen plnit pánův příkaz, ale o služebníka blízkého pánovu srdci.

Teorií pro to, kým je Hospodinův služebník je více. Jednou z možností je rozdělení na služebníka, kterým je jednotlivec a služebníka, kterým je kolektiv. Jako jednotlivec byl ebed většinou ztotožňován s historickou postavou s mučednickým údělem (s králem Jójakínem, s některou z postav Davidovy dynastie, s Izajášem jeruzalemským, s Jóbem atd.). Nejrozšířenější je ztotožnění s Druhým Izajášem. Tzv. eschatologický názor vidí v ebedovi osobnost, která se teprve objeví na konci věků. V novozákonním pojetí je tímto služebníkem mesiáš Ježíš Kristus.¹³⁴ Dále byl Hospodinův služebník

¹³⁴ Srov. Sk 8,26nn.

ztotožňován s „géníem Izraele“, se skupinou proroků, s učiteli zákona, se zbožnými Makkabejci apod.¹³⁵

Oběť je ústředním pojmem všech náboženství od nepaměti. Liší se od sebe svou náplní. Obětována může být úroda, zvíře nebo třeba člověk. Může s Bohem obchodovat, nebo trpělivě snášet svůj úděl a odevzdat se mu. A Hospodin svého služebníka neopustí: „Hle, můj služebník bude mít úspěch, zvedne se, povznese a vysoko se vyvýší. Jak mnozí strnuli úděsem nad tebou! Jeho vzezření bylo tak znetvořené, že nebyl podoben člověku, jeho vzhled takový, že nebyl podoben lidem. Avšak on pokropí mnohé pronárody krví, před ním si králové zakryjí ústa, protože spatří, co jim nebylo vyprávěno, porozumějí tomu, o čem neslyšeli.“ (Iz 52,13-15).

Verše 14 a 15 zahajují velkolepou píseň o služebnickově ponížení a jeho očištné oběti. Oběť je zmařením něčeho, co vydám. To, co je vydáno přestává být majetkem obětníka. Váže tedy dohromady toho, kdo trpí a toho, kdo s ním to utrpení nese (např. se někdo stará o těžce nemocného). Každé obětavé jednání (utrpení) má smysl, neboť nás přibližuje ke Kristu. Život umožňují právě obětaví lidé, skrze něž dává Bůh světu život.¹³⁶ Vrcholem tohoto sebeobětování je pak úplné zmaření sebe sama za druhé.

Hospodinův služebník je popsán jako proutek, který vyrostl z vyprahlé země.¹³⁷ Hebrejské *’erec cijjá* lze přeložit také jako země stínu smrti,¹³⁸ země, kde se žízní;¹³⁹

¹³⁵ Srov. JAKOVLJEVIČ, R. *Tajemství starozákonního prorocství. Izajášův Ebed Jahve a smysl jeho utrpení*, str. 48-51.

¹³⁶ Kdyby všichni kradli (lhali, podváděli, vraždili), tak se společnost chtě nechtě rozpadne.

¹³⁷ Proutek, hebr. *jóneq*, je v hebrejštině vždy ženského rodu. Pouze na tomto místě je rodu mužského.

¹³⁸ Srov. Jer 2,6.

¹³⁹ Oz 2,5; Žl 63,2; 107,35.

země, kde se žádný člověk neusadí.¹⁴⁰ Jestliže na takovém nehostinném místě něco vyrůstá, musí jít o zázrak: „Vyrostl před ním jako proutek, jak oddenek z vyprahlé země, neměl vzhled ani důstojnost. Viděli jsme ho, ale byl tak nevzhledný, že jsme po něm nedychtili.“ (Iz 53,2).

Služebníkově ponížení je charakterizováno především popisem muže, který byl plný bolesti, před nímž si Bůh zakrývá tvář. Zakrývání tvář bylo vykládáno trojím způsobem: lidé si zakrývají před služebníkem tvář z odporu nad jeho vzhledem; služebník si jako malomocný tvář zakrývá sám;¹⁴¹ nejpravděpodobněji si však nad služebníkem zakryl tvář sám Bůh.¹⁴² Odvrácení Hospodinovy tváře je největším neštěstím, které může člověka postihnout, poněvadž se dostal mimo oblast Hospodinova zájmu.¹⁴³ V tomto ponížení a zmučení stojí ve službě: „Byl v opovržení, kdekdo se ho zřekl, muž plný bolestí, zkoušený nemocemi, jako ten, před nímž si člověk zakryje tvář, tak opovržený, že jsme si ho nevážili.“ (Iz 53,2-3).

Izrael jakožto Hospodinův služebník nenese své bolesti a své nemoci, ale bolesti a nemoci pronárodů. Jimi je zmučen a proklán. Hospodin chystá svůj šalóm (mír, plnost blaha všem) a vede a vychovává k němu. Tato výchova je vložena na služebníka, jehož podlitiny (hebr. jicev = podlitiny, rány po bičování) jsou pramenem uzdravení pro svědky služebníkova utrpení.

Existovaly tři způsoby (teorie), jak někdo mohl vzít na sebe hříchy druhého člověka a tím jej očistit. První cesta je právní, kdy se viník mohl trestu vyhnout tím, že jeho vinu

¹⁴⁰ Jer 51,43.

¹⁴¹ Srov. Lv 13,45.

¹⁴² Srov. Iz 8,17; Žl 22,25. Kdykoliv je v Písmu použito hebrejské páním (tvář) bez sufixu, jedná se o tvář Boží (srov. Iz 59,2; Job 34,29).

¹⁴³ Žl 13,1.

vzal na sebe někdo jiný a rovněž za něj podstoupil trest. Tato možnost ale zkresluje Boží spravedlnost tím, že v ní omezuje prostor pro lásku a odpuštění, které pak zástupné nesení trestu činí zbytečným. Druhá možnost je psychologická, která říká, že utrpení působí na hříšníkovo svědomí natolik, že se s lítostí vzdává hříchu a obrací se na cestu dobra. Tato teorie však přeceňuje hříšníkovo svědomí a podceňuje tak moc hříchu působícího na lidské nitro.

Třetí teorie je ontologická.¹⁴⁴ Boží svět tvoří ontologickou, bytostnou jednotu. Je organismem, do kterého vniká hřích jako nemoc, která jej rozleptává. Spravedlivý služebník vstupuje do jednoty nakaženého organismu a propůjčuje mu své „obranné látky“, čímž mobilizuje působení nemoci do sebe. V sobě ji poté přemáhá a ničí, a tímto způsobem od nákazy osvobozuje celý organismus. Boj je úporný a plný utrpení. Nemoc organismu znetvořuje a vede k smrti spravedlivého, čímž je však sama nákaza definitivně zničena.¹⁴⁵ Takto pravděpodobně chápal očistné dílo Hospodinova služebníka i Druhý Izajáš: „Byly to však naše nemoci, jež nesl, naše bolesti na sebe vzal, ale domnívali jsme se, že je raněn, ubit od Boha a pokořen. Jenže on byl proklán pro naši nevěrnost, zmučen pro naši nepravost. Trestání snášel pro náš pokoj, jeho jizvami jsme uzdraveni. Všichni jsme bloudili jako ovce, každý z nás se dal svou cestou, jej však Hospodin postihl pro nepravost nás všech.“ (Iz 53,4-6).

Služebník přijímá své poslání dobrovolně, s pokorou. Jeho utrpení je vykresleno obrazy z pastýřského života. Je beránkem, jehož vedou na porážku¹⁴⁶ a ovcí před

¹⁴⁴ Ontologickou teorii rozpracovávají zvláště Irenej z Lyonu a Řehoř z Nyssy.

¹⁴⁵ JAKOVLJEVIČ, R. *Tajemství starozákonního proroctví. Izajášův Ebed Jahve a smysl jeho utrpení*, str. 55-61.

¹⁴⁶ Srov. Jer 11,9; Žl 44,12.23; 49,15).

stříhači.¹⁴⁷ Porážkou beránka zde není míněno zabití obětní, nýbrž jateční. Hebrejský výraz „tebach“ se používá nejen pro vyjádření jatečního zabití, ale též pro vyjádření válečného vraždění.¹⁴⁸ Dalším projevem ponížení je fakt, že byl služebník potrestán bez vazby a soudu. Pokud měl být někdo potrestán, musel být nejprve vzat do vazby a být řádně vyslechnut: „Byl trápen a pokořil se, ústa neotevřel; jako beránek vedený na porážku, jako ovce před stříhači zůstal němý, ústa neotevřel. Byl zadržen a vzat na soud. Kdopak pomyslí na jeho pokolení? Vždyť byl vyťat ze země živých, raněn pro nevěrnost mého lidu. Byl mu dán hrob se svévolníky, s boháčem smrt našel, ačkoli se nedopustil násilí a v jeho ústech nebylo lsti.“ (Iz 53,7-9).¹⁴⁹ Služebnickovo ponížení, zmučení a proklání nepravostmi jiných, ponižující smrt i pohřbení odpovídá Hospodinovu plánu. Sám sebe přinese v oběť usmíření, a tím vykoná Hospodinovo přání.

Oběť je nejstarší formou bohoslužby, která je známá již u nejstarších národů. Smysl oběti byl různý. Oběť mohla být například způsobem působení na božstvo - jakýmsi úplatkem za přízeň. Proroci proti tendencím lidu vynucovat si takto Boží milost velmi ostře vystupovali. Smysl oběti však mohl také vyplývat z jejího charakteru hodů, kdy se společným stolováním vytváří jednota účastníků včetně jednoty s Bohem, který měl moc vstoupit nebo nevstoupit do této jednoty.¹⁵⁰ Primární význam obětí v Izraeli vyplývá z prolití krve. Krev byla považována za princip života a rituály s ní spojené měly za cíl upevňovat pokrevní svazky mezi obětníky a božstvem, jež bylo vtěleno

¹⁴⁷ Obraz ovce před stříhači najdeme v Písmu pouze na tomto místě.

¹⁴⁸ Srov. Jer 48,15.

¹⁴⁹ Toto se nevztahovalo na otroky; srov. JAKOVLJEVIČ, R. *Tajemství starozákonního proroctví. Izajášův Ebed Jahve a smysl jeho utrpení*, str. 63.

¹⁵⁰ Srov. Eliášova oběť na hoře Karmel (1 Král 18).

do obětního zvířete.¹⁵¹ Pokropením oltáře obětní krví byl uzdraven nejen celý chrám, nýbrž i ti, kteří se v jeho nádvoří shromáždili.¹⁵² V momentě, kdy byl chrám zničen, stává se Božím chrámem sám Izrael.

Kvůli očištění světa Bůh posílá svého služebníka. Z Písma známe celé generace Hospodinových služebníků, kteří usilují o totéž. Jejich cílem je zdárně splnit Hospodinovu vůli a i za cenu osobní oběti přiblížit plnost Boží vlády na zemi. Toto poslání si předávají. Část cesty jej nese i celý národ, část cesty Boží Syn vtělený a nesoucí kříž. Nejsou to izolovaní jednotlivci usilující o svou spásu. Zlo není v jednotlivci, ale v organismu celého lidstva. Dílo Boží spásy se tedy děje od počátku světa. Uskutečňuje se v dlouhé řadě Božích služebníků a svědků. Píseň o trpícím Hospodinově služebníku je shrnutím těchto rysů a jejich prorockým dotažením.

Služebnickova oběť je očištěním a vyléčením od smrti mnohých i sebe sama. Je-li přemožena nemoc smrti, je přemožena i v tom, kdo je obětí. Služebník spatří to, co vzešlo z útrap jeho duše, a tím dojde nasycení ospravedlňujícím poznáním.¹⁵³ Kulminačním bodem služebnickova vítězství je jeho smrt, která znamená konec utrpení a tím i konec nesení nemocí a bolestí světa: „Ale Hospodinovou vůlí bylo zkrušit ho nemocí, aby položil svůj život v oběť za vinu. Spatří potomstvo, bude dlouho živ a zdárně vykoná vůli Hospodinovu. Zbaven svého trápení spatří světlo, nasytí se tím, co zakusil. „Můj spravedlivý služebník získá spravedlnost mnohých; jejich nepravosti on na sebe vezme. Proto mu dám podíl mezi mnohými a s četnými bude dělit kořist za to,

¹⁵¹ Srov. Lv 17,11; Žid 9,22.

¹⁵² Srov. Ex 29,36.

¹⁵³ Srov. Mt 5,6.

že vydal sám sebe na smrt a byl počten mezi nevěrníky.“ On nesl hřích mnohých, Bůh jej postihl místo nevěrných.“ (Iz 53,10-12).¹⁵⁴

Právě Deuteroizaiášovy texty sloužily jako klíč k pochopení Ježíšova utrpení. On je Božím služebníkem, který přinesl sám sebe dobrovolně a zástupně „za nás, za mnohé“ jako smírnou oběť. On sám chápal své poslání ve smyslu těchto příslibů.¹⁵⁵ Věci se dají napravit pouze pokornou láskou. Proto Bůh poslal Syna jako vzor. Vzor lásky, která uschopňuje mít raději druhé než sebe.

¹⁵⁴ JAKOVLJEVIČ, R. *Tajemství starozákonního proroctví. Izajášův Ebed Jahve a smysl jeho utrpení*, str. 69-76.

¹⁵⁵ Srov. Mk 10,45; 14,23; Mt 26,28.

V. Shrnutí

V literárním projevu termín *peristasis* znamená popis okolností, kdy řečník živě popisuje výčet okolností, které směřují ke konkrétní události. *Katalogy peristází* jsou součástí standardního repertoáru diatribe. Najdeme je i u Epiktéta, Seneky a mnohých dalších autorů. Jako první upozornil na katalogy utrpení Rudolf Karl Bultmann. Za katalog peristází par excellence v rámci Corpus Paulinum považoval Řím 8,35. Díky Bultmannovi se staly katalogy peristází literárním fenoménem podobně jako katalogy ctností a neřestí. Přístup k těmto literárním útvarům není jednotný a názory na původ a smysl katalogů se léty proměňovaly. Jedna z teorií vychází z ovlivnění řecko-římskou kulturou (R. K. Bultmann, H. D. Betz, J. T. Fitzgerald a další), jiná vidí podklad pro soupisy utrpení ve starozákonních paralelismech a ve staré židovské literatuře, zejména apokalyptice (W. Schrage, K. T. Kleinknecht, J. S. Pobee a další). Další přístup už přepokládá jak vliv antického světa a jeho kultury, tak židovství. Bere tedy v potaz oba aspekty Pavlova života (R. Hodgson, N. Willert a další).

Katalogy peristází se nachází v listech do Korintu, v listu do Filip a do Říma. Shoda nepanuje v případě katalogů Flp 4,12 a 2 Kor 11,23.

Pavlův dopis	1. list do Korintu	2. list do Korintu	List do Říma	List do Filip
Umístění katalogu	4,9-13	4,8-9; 6,4-5; 11,23-29; 12,10	8,35	4,12

Tab. Rozložení katalogů v jednotlivých listech

Typologicky je možné rozlišovat mezi *prostými výčty* - srov. 2 Kor 6,4-5: „ale ve všem se prokazujeme jako Boží služebníci, v mnohé vytrvalosti, v souženích, tísní, úzkostech, pod ranami...“, *antitetickými řadami* – srov. 2 Kor 4,8-9 : „ Na všech stranách jsme tísněni, ale nejsme zahrnutí do úzkých; jsme bezradni, ale nejsme v koncích ...“ a *kombinacemi obojího* – srov. 1 Kor 4,10-11: „... my jsme slabí, vy silní; vy slavní, my beze cti... trpíme hladem a žízní a nemáme co na sebe, jsme biiti, jsme bez domova...“¹⁵⁶

Z dosavadního průzkumu je patrné, že katalogy jsou součástí pasáží pojednávajících o apoštolské službě. Veškeré potíže spojené s touto službou vypsané v katalogích jsou součástí apoštolova života a on je překonává díky Boží lásce v Kristu Ježíši. Tento fakt proměňuje veškeré trápení a Pavel se nijak pod jejich tíhou nehroučí. Nestýská si, nýbrž v důvěře v Boha vyjadřuje radost nad svým osudem člověka vyvoleného samotným Pánem Ježíšem k šíření Kristova učení po celém světě. Jinými slovy - v porovnání s tím, kým se přilnutím ke Kristu stal, a nadto k čemu byl vyvolen, se stávají „pozemské“ problémy nicotnými.

¹⁵⁶ Srov. HODGSON, R. *Paul the Apostle and First Century Tribulation Lists*, in: ZNW 74 (1983), str. 69-80; 60.

VI. Závěr

Další výzkum bude zahrnovat detailní analýzu zbývajících katalogů peristází se zaměřením na kontexty, do kterých byly psány, a na použité výrazy.

Následně budu porovnávat Pavlovy katalogy peristází s vybranými katalogy z dobových textů, jako jsou katalogy u Josepha Flavia, texty Nag Hammádí, některé seznamy Mišny a dále například seznamy u Plutarcha či Arriana.

Získané poznatky o katalogích peristází budou poté začleněny do témat: „Pavel apoštol“, „trpící Mesiáš v dobovém chápání“, „radost z utrpení“ a „utrpení jako chloubu“. Cílem je vyjasnit postavení katalogů peristází v Pavlově chápání bolesti a utrpení, objasnit jejich funkci v Pavlových textech a začlenit je do kontextu jeho teologie kříže.

Výstupem celé disertační práce bude ucelené pojednání o postavení kříže v Pavlově teologii, které nabídne hlubší porozumění jeho vnímání bolesti a utrpení ve světle velikonočních událostí.

VII. Literatura

VII.1 Edice biblického textu a biblické překlady

Biblia Sacra Vulgata, Hieronymiana versio dostupná na webové stránce: <https://zulu-ebooks.com/download/5-sachliteratur/820-biblia-sacra-vulgata>

Biblií svatá, aneb, Všecka svatá písma Starého i Nového zákona: podle posledního vydání Kralického z roku 1613. Praha: [s. n.], 1899.

Jeruzalémská Bible, Písmo svaté vydané jeruzalémskou biblickou školou. Krystal OP, Praha. BIBLE, Písmo svaté Starého a Nového zákona, český ekumenický překlad, Česká biblická společnost, 1992.

Řecko-český Nový zákon. Novum Testamentum Graece, Nestle-Aland, 27. vyd. Nový zákon, Český ekumenický překlad, přeložila Ekumenická komise pro Nový zákon. Tichý, Ladislav. Slovník novozákonní řečtiny. Praha: Česká biblická společnost, 2011.

www.academic-bible.com

VII.2 Komentáře

BARRETT, C. K. *A Commentary on the Second Epistle to the Corinthians*, London: A. & C. Black, 1973.

BARNETT, P. *The Second Epistle to the Corinthians*, Grand Rapids: Eerdmans, 1997.

Benziger New Testament: *Fist and Second Corinthians*, California: Mission Hills, 1986.

BETZ, H. D. *Der Apostel Paulus*, Philadelphia: PA. Fortress Press, 1985.

BIRD, M. F., GUPTA, N. K. *Philippians*, Cambridge: University Printing House, 2020.

BOGNER, V. *Knihy prorocké II. Jeremiáš, Pláč, Baruch, Jeremiášův list*, Praha: Česká katolická charita, 1979.

COLLINS, R. F. *Second Corinthians*, Baker Publishing Group, 2013.

HEJČL, J. *Dvakrát do Korintu. První a druhý list sv. Pavla Korint'ánům*, Olomouc 1934.

KEENER, C. S. *1-2 Corinthians*, Cambridge: University Printing House, 2005.

KLAUCK, H. - J. *2. Korintherbrief, 3. vydání, Würzburg: Echter Verlag 1994.*

KREMER, J. *Druhý list Korint'ánům*, Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2000.

LAMBRECHT, J. *Second Corinthians*, Minnesota: Liturgical Press, 1998.

MAYER, B. *List Filipánům. List Filemonovi*, Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2000.

ORTKEMPER, F. J. *První list Korint'ánům*, Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 1999.

ROBERTSON NICOLL, W. *The expositor's Greek Testament: The second epistle of Paul to the Corinthians*, New York 1897.

ROETZEL, G. J. *2 Corinthians*, Nashville: Abingdon, 2007.

SCHREINER, J. *Jeremia 1-25,14*, Würzburg: Echter Verlag, 1981.

SUŠIL, F. *Listové sv. Pavla apoštola*, Praha: Nákladem Dědictví sv. Prokopa. 1817.

Studijní Bible21: Vězeňské listy zahrnuje listy Efeským, Filipským, Koloským a Filemonovi, 2020.

TASKER, R. V. G. *The Second Epistle of Paul to the Corinthians: An Introduction and Commentary*, London: Tyndale, 1958.

THEOBALD, M. *List Římanům*, Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2002.

VII.3 Ostatní literatura

AADESON, J. W. *Paul, the Pastoral Epistles, and the Early Church*, Peabody, Massachusetts: Hendrickson Publisher, 2008.

AERNIE, J. W. *Is Paul also among the prophets? An Examination of the Relationship between Paul and the Old Testament Prophetic Tradition in 2 Corinthians*, London: T&T Clark, 2012.

ANGUS, S. *The Religious Quests of the Graeco-Roman World*, John Murray, London, 1929.

AUNE, D. A. *The New Testament and Early Christian Literature in Greco-Roman Context*, Boston: Brill Leiden, 2006.

BARTŮNĚK, V.: *Všeobecné církevní dějiny*, I. díl, Ústřední církevní nakladatelství, Praha, 1961.

BENEDIKT XVI. *O počátcích církve. Promluvy o apoštolech a jejich spolupracovnících*, Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2008.

BLACKWELL, B. C. *The Greek Life od Adam and Eve and Romans 8,14-39: (Re-)creation and Glory*, in: *Reading Romans in Context. Paul and Second Temple Judaism*, Michigan: Grand Rapids, 2015, str. 108-114.

- BURIAN, J.: Řím Světla a stíny antického velkoměsta, Svoboda, Praha, 1970.
- BURNOVÁ, L. *Řecké mýty*, Praha: KMa 2006.
- CAMPBELL, C. R. *Paul and Union with Christ. An Exegetical and Theological Study*, Michigan: Zondervan, 2012.
- COLLINS, J. J. *Apocalypse, Prophecy, and Pseudepigraphy. On Jewish Apocalyptic Literature*, Cambridge: Eerdmans, 2015.
- COLLINS, J. J. *The Apocalyptic Imagination. An Introduction to Jewish Apocalyptic Literature*, Cambridge, U. K., 1998.
- DE GASPERIS, F. R. *Pavel z Tarsu. Ježíšovo evangelium*, Olomouc: Refugium Velehrad-Roma, s.r.o, 2009.
- DOSTÁLOVÁ, R., HOŠEK, R.: *Antická mystéria*, Vyšehrad, Praha, 1997.
- DOUGLAS, J. D. a kol. *Nový biblický slovník*, Praha: Návrat domů, 1996.
- DUNN, J. D. G. *The cambridge companion to St. Paul*, Cambridge University Press, 2003.
- ELLIS, E. E. *Prophecy & Hermeneutic in early christianity*, New York: Wipf and Stock Publisher, Eugene 2003.
- EUSEBIUS PAMPHILI. *Církevní dějiny (Ecclesiastica historia)*, Praha: Ústřední církevní nakladatelství, 1988.
- FIELDS, N. *Řecká válečná loď – triéra – 500-322 př. n. l.*, Praha: Grada, 2009.
- FREDRICKSON, D. E. *Paul, Hardships, and Suffering*, In *Paul in the Greco-Roman World: A Handbook*, edited by J. Paul. Sampley, 172-197. Harrisburg, Pa.: Trinity Press International, 2003.
- FREDRIKSENOVÁ, P. *Apoštol Pavel, posel Božího království*, Praha: Maraton, 2023.
- GARDNEROVÁ, J. F. *Římské mýty*, Praha: KMa 2006.

GASPAROV, M. *Na počátku bylo Řecko*, Praha 2004.

HAGEL, L. *The Angel of Satan: 2 Corinthians 12,7 Within a Social-Scientific Framework*, SEÅ 84 (2019).

HARRIL, J. A. *Pavel Apoštol. Jeho život a odkaz v kontextu Římské říše*, Praha: Mladá fronta, 2015.

HÉRODOTOS. *Dějiny*, Praha: Odeon, 1972.

HOBLÍK, Jiří. *Proroci, jejich slova a jejich svět*, Praha: Vyšehrad, 2009.

HOMÉROS. *Homerova Odysseia. Překlad Antonín Škoda. Svazek 1. díl. Praha: Č. ak. císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1902.*

HOMÉROS. *Příhody Odysseovy. Překlad Otmar Vaňorný. Praha: Jan Laichter, 1922.*

HOMÉROS. *Homerova Ilias. Překlad Antonín Škoda. 2. vyd. Svazek 1. díl. Praha: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1911.*

HOMÉROS. *Homérova Ilias. Překlad Otmar Vaňorný. 3. vyd. Praha: Jan Laichter, 1942.*

Hošek, R.: *Náboženství antického Řecka*, Vyšehrad, Praha, 2004.

HRADEČNÝ, P., DOSTÁLOVÁ, R., HROCHOVÁ V., OLIVA P., VAVŘÍNEK V. *Dějiny Řecka*, Praha: Nakladatelství lidové noviny, 1998.

JAN PAVEL II. *Salvifici Doloris, Apoštolský list Jana Pavla II. O křesťanském smyslu lidského utrpení*, Praha: Zvon, 1995.

JOHNSON, P.: *Dějiny křesťanství*, Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 1999.

JOHNSON, P.: *Dějiny židovského národa*, Praha: Nakladatelství Alexandra Tomského ROZMLUVY, 1995.

Knihy tajemství a moudrosti I. Mimobiblické židovské spisy: pseudoepigrafy, Praha: Vyšehrad, 2013.

KRATOCHVÍL, Z. *Studie o křesťanství a řecké filosofii*, Praha: Česká křesťanská akademie, 1994.

LAMBRECHT, J. *Paul's Appeal and the Obedience to Christ: The Line of Thought 2 Corinthians 10,1-6, The Catholic Biblical Quarterly vol 77, No. 3 (1996).*

LAMBRECHT, J. *The Fool's Speech and Its Context: Paul's Particular Way of Arguing in 2 Cor 10-13, Biblical Studies on the Web, vol 82 (2001), <https://www.bsw.org/vol-82-2001/v1-3/>.*

MAYER, D. *Kapitoly z židovských dějin. Od starověku do 18. století*, Praha 1989.

MOYISE, S. *Paul and Scripture. Studying the New Testament Use of the Old Testament*, London: Baker Publishing Group, 2010.

MURPHY-O'CONNOR, J. *Paul. A Critical Life*, Oxford: Oxford University Press, 1997.

MURPHY-O'CONNOR, J. *Jesus and Paul: Parallel Lives*, Collegeville, Minnesota: The Liturgical Press, 2007.

MURPHY-O'CONNOR, J. *St. Paul Corinth. Texts and Archaeology*, Minnesota: The Liturgical Press, 2002.

NECHUTOVÁ, J. *Conversio Pauli*, in: *Příběhy povolání a obrácení v biblických textech*, Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2009.

NESMĚRÁK, M. *Stavby typu tholos (peripteros kruhového půdorysu) a monopteros v české architektuře 18. a 19. stol. a jejich typologické a konstrukční vzory*. Praha: ISBN, 2005.

NOVOTNÝ, A. *Biblický slovník*, Praha: Kalich, 1992.

O'CONNOR, J. M. *St. Paul's Corinth*, Collegeville, Minnesota: The Liturgical Press, 2002.

OLIVA, P. *Kolébka demokracie: dějiny a kultura klasického Řecka 5. - 4. století př. n. l.*, Praha: Arista, 2000.

PELIKÁN, Jaroslav. *Ježíš v proměnách staletí*, Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2008.

Pirkej Avot. Výroky Otců. Traktát Babylonského talmudu s paralelním českým překladem a komentářem, Praha: Sefer, 1994 (překlad a komentář Bedřich Nosek).

POKORNÝ, Petr. *Literární a teologický úvod do Nového zákona*, Praha: Vyšehrad, 1993.

PORTER, S. E. *The Apostle Paul. His Life, Thought, and Letters*, Michigan: Grand Rapids: Eerdmans Publishing Company, 2016.

Proroctví a apokalypsy. Novozákonní apokryfy. III., Praha: Vyšehrad, 2012.

REYMOND, R. L. *Paul. Missionary Theologian. A Survey of his Missionary Labours and Theology*. Geanies House, Scotland: Mentor, 2006.

REINMUTH, E. *Anthropologie im Neuen Testament*, Tübingen: N. Francke Attempto Verlag, 2006, str. 185-243.

RIET, P. van 't *Paul, Child of the Greek-Roman World. Paul's Youth and Early Years, Volume 2*, The Netherlands: Foliant - Kampen, 2021.

RIM, D. *Starověký Řím. Čítanka k dějinám starověku*. Praha: SPN 1972.

RYŠKOVÁ, M. *Doba Ježíše Nazaretského*. Praha: Karolinum, 2008.

RYŠKOVÁ, M. *Pavel z Tarsu a jeho svět*, Praha: Karolinum, 2014.

SAND, Š. *Jak byla vynalezena země izraelská. Od Svaté země k vlasti*, Praha: Dauphin, 2019.

SCHÄFER, P. *The Jewish Jesus. How Judaism and Christianity Shaped Each Other*, Princeton: Princeton University Press, 2012.

SEGERT, S. *Starověké dějiny židů*, Praha: nakladatelství Svoboda 1995.

Slovník antické kultury, Praha: Svoboda, 1974.

SOUČEK, J. B. *Teologie apoštola Pavla*, doplnil a upravil Petr Pokorný, Praha: Ústřední církevní nakladatelství, 1976.

SOUŠEK, Z. *Knihy tajemství a moudrosti II. Mimobiblické židovské spisy: pseudoepigrafy*, Praha: Vyšehrad, 1998.

SOUŠEK, Z. *Knihy tajemství a moudrosti III. Mimobiblické židovské spisy: pseudoepigrafy*, Praha: Vyšehrad, 2013.

Spisy apoštolských otců, Praha: Kalich, 2004.

STEGEMANN, Wolfgang. *Urchristliche Sozialgeschichte. Die Anfänge im Judentum und die Christusgemeinden in der mediterranen Welt*, Stuttgart: W. Kohlhammer, 1995.

STEGMAN, T. *The Character of Jesus: The Linchpin to Pauls Argument in 2 Corinthians*, Rome: Pontifical Biblical Institute, 2005.

STEINER, R.: *Křesťanství jako mystická skutečnost a mystéria starověku*, loanes, Březnice, 1998.

STÖRIG, H. J. *Malé dějiny filosofie*, Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2007.

STRABO – STERRETT, John R. S. *The geography of Strabo*. California: Stanford University Libraries, 1983.

Sv. AUGUSTIN. *Vyznání*, Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2015.

SVOBODA, L., a kol.: *Encyklopedie antiky*, Svobody, Praha, 1973.

ŠPIDLÍK, T. *Apoštol národů svatý Pavel*, Olomouc: Refugium Velehrad-Roma s.r.o., 2008.

TACITUS. *Letopisy*, Praha: Svoboda, 1975.

TICHÝ, Ladislav. *Úvod do Nového zákona*, vydání 2., přepracované. Svitavy: Trinitas, 2003.

TILLING, CH. *Paul's Divine Christology*, Cambridge: William B. Eerdmans Publishing Company, 2012.

TIWALD, M. *Hebräer von Hebräern. Paulus auf dem Hintergrund frühjüdischer. Argumentation und biblischer Interpretation*. Freiburg im Breisgau: Herder, 2008.

THOMSON, G. *O staré řecké společnosti*, Praha 1952.

TRANQUILLUS, G. S. *Životopisy dvanácti císařů*, Praha 1966.

TURNER, J. *Stimulus carnis sive angelus satanae*, ČKD, 1870/1.

ZAHRADNÍČEK, P. „Kopos“. *Namáhavá práce v Pavlových listech a ve starověkém kontextu*, Brno: Petr Veselý, 2004.

ZAMAROVSKÝ, V. *Dějiny psané Římem*, Praha: Mladá fronta 1967.

ZAMAROVSKÝ, V. *Řecký zázrak*, Praha: Euromedia Group, 2000.

VII.4 Webové zdroje:

BROŽ, J. *Učební texty KTF UK*, <http://ktf.cuni.cz/~brozj/>

Oficiální stránky města Korinthos: <http://www.korinthos.gr>

Webové stránky řeckého ministerstva kultury: <https://web.archive.org>; www.culture.gr

www.documentacatholicaomnia.eu

www.biblindex.mom.fr

<http://depositum.cz>

<https://kramerius5.nkp.cz>